

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

Τι σημαίνει "πράττω ηθικά";

1 Φανταστείτε ότι κατέχετε μια υπεύθυνη διευθυντική θέση σε κάποια επιχείρηση και διαχειρίζεστε καθημερινά μεγάλα ποσά χρημάτων. Ένας φίλος σας, που γνωρίζει ότι θα μπορούσατε κάποια στιγμή να αφαιρέσετε και να κρύψετε ένα σημαντικό μέρος από τα κέρδη της επιχείρησης χωρίς να γίνετε αντιληπτός, σας προτείνει να το πράξετε, για να γίνετε πλούσιος. Ο πειρασμός είναι μεγάλος, αλλά σπεύδετε να αρνηθείτε λέγοντας ότι "δε θα ήταν σωστό" να κάνετε κάτι τέτοιο. Έχετε μάθει να αποδοκιμάζετε ορισμένες μορφές συμπεριφοράς, είτε αφορούν εσάς είτε άλλους. Πιστεύετε ότι δεν είναι σωστό να προσπαθείτε να αποκτήσετε πράγματα που δε σας ανήκουν, να εξαπατάτε και να λέτε ψέματα, να συμπεριφέρεστε με σκληρότητα ή να αδιαφορείτε, όταν οι συνάνθρωποί σας βρίσκονται σε μεγάλη ανάγκη και ζητούν τη βοήθειά σας. Πολλές φορές οι πεπειθήμενοι σας αυτές οφείλονται στον φόβο ότι, παραβιάζοντας κάποιον νόμο, θα τιμωρηθείτε. Συχνά όμως νιώθετε ότι πρέπει -ή δεν πρέπει- να πράξετε κάτι, όχι απλώς διότι το επιβάλλει ο νόμος, αλλά διότι είναι ηθικά σωστό (ορθό). Ίσως μάλιστα θεωρείτε ότι υπάρχουν νόμοι που είναι άδικοι και ηθικά προβληματικοί και θα θέλατε να αλλάξουν, επειδή, για παράδειγμα, επιβάλλουν υπερβολικά υψηλούς φόρους σε χαμηλά εισοδήματα ή αυστηρές ποινές για ασήμαντα παραπτώματα. Υπάρχουν δυστυχώς και πολλές περιπτώσεις κατά τις οποίες αντιμετωπίζετε ηθικά διλήμματα και δεν ξέρετε πώς πρέπει να ενεργήσετε, διότι συνειδητοποιείτε ότι συγκρούονται ισοδύναμες ηθικές αξίες και

σχετικές υποχρεώσεις. Παραλλάσσοντας το αρχικό μας παράδειγμα, αν ο φίλος σας, που βρίσκεται σε μεγάλη ανάγκη, αλλά δεν μπορεί να δανειστεί τα χρήματα που χρειάζεται, σας ζητήσει να του τα προμηθεύσετε εσείς κλέβοντάς τα από το ταμείο της επιχείρησης, δεν αποκλείεται να σας προβληματίσει η σύγκρουση της υποχρέωσης που αισθάνεστε να τον βοηθήσετε με το καθήκον σας να συμπεριφερθείτε ως έντιμο διευθυντικό στέλεχος, αφοσιωμένο στα συμφέροντα της επιχείρησης και των εργαζομένων της.

Όταν αντιμετωπίζουμε τέτοιες καταστάσεις, οι οποίες μας προβληματίζουν για το τι είναι ή τι δεν είναι σωστό να πράξουμε, δικαιολογούμε τις πεποιθήσεις μας με αναφορά σε έννοιες που έχουν ηθικό περιεχόμενο (καθήκοντα και υποχρεώσεις, δικαιώματα, αξίες κτλ.). Όμως τι ακριβώς σημαίνει η φράση "ηθικά σωστό" και γιατί να μας ενδιαφέρει να πράττουμε ορθά σύμφωνα με τα κριτήρια της ηθικής; Στις ερωτήσεις αυτές θα μπορούσαμε να δώσουμε σχετικά απλές και εύκολες απαντήσεις, όπως ότι έχουμε διδαχθεί από την οικογένεια ή το σχολείο μας να ενεργούμε ηθικά ή ότι πρέπει να συμμορφωνόμαστε με τους συγκεκριμένους κανόνες συμπεριφοράς, διότι τους επιβάλλει η θρησκεία μας. Ωστόσο, τέτοιου είδους απαντήσεις δεν αγγίζουν την ουσία των προβληματισμών μας, που συνοψίζονται σε ερωτήματα όπως: με ποιο κριτήριο πρέπει τελικά να διακρίνουμε το καλό από το κακό και τι είναι εκείνο που κάνει σωστούς τους κανόνες που υιοθετούμε; Η φιλοσοφία μάς βοηθά να αναζητήσουμε μια βαθύτερη και πειστικότερη αιτιολόγηση των θέσεών μας σχετικά με αυτά τα ζητήματα.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ: ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΚΡΙΤΗΡΙΟΥ ΗΘΙΚΗΣ ΟΡΘΟΤΗΤΑΣ

Γελοιογραφία Αρχά, Χαμηλές πτήσεις, Τίμα τον πατέρα σου, εκδ. γράμματα.

1. Πρέπει να μας απασχολούν οι συνεπιείες των πράξεών μας στη ζωή τη δική μας αλλά και των άλλων ανθρώπων;

Μια πρώτη σκέψη που στηρίζει την απόφασή μας να μην οικειοποιηθούμε τα ξένα χρήματα που περνούν από τα χέρια μας είναι οι συνεπιείες της πράξης μας για την πορεία της επιχείρησης και για τη ζωή των άλλων εργαζομένων. Φυσικά ο φίλος μας θα μπορούσε να επιχειρήσει να μας πείσει ότι από τη δική μας και μόνο κατάχρηση χρημάτων δε θα χρεωκοπήσει η επιχείρηση και δε θα κινδυνεύσουν οι θέσεις εργασίας των συναδέλφων μας. Εκείνο όμως που αξίζει να αναλογιστούμε δεν είναι τόσο τι θα συμβεί στη συγκεκριμένη περίπτωση όσο τι θα γινόταν, αν όλοι όσοι βρίσκονται σε θέση παρόμοια με τη δική μας υπέκυπταν στον πειρασμό να εκμεταλλευτούν την ευκαιρία ενός εύκολου πλουτισμού.

Ηθικά ορθή πράξη είναι αυτή της οποίας τα αποτελέσματα είναι καλύτερα, ή έστω εξίσου καλά με εκείνα άλλων, εναλλακτικών πράξεων για όσο το δυνατόν μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων.

Τζον Στιούαρτ Μιλ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

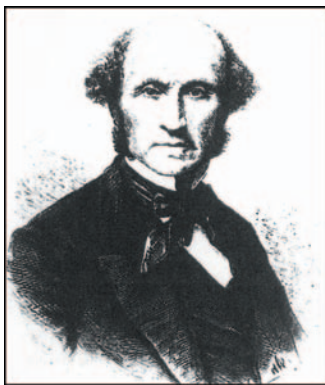
πων· εσφαλμένη είναι εκείνη της οποίας οι συνέπειες είναι χειρότερες από εκείνες άλλων πράξεων. Γενικότερα, θα λέγαμε ότι ένας κανόνας, βάσει του οποίου πράττουμε, είναι ηθικά ορθός, αν η εφαρμογή του οδηγεί σε συγκριτικά καλύτερα αποτελέσματα από οποιονδήποτε άλλον, και εσφαλμένος, εάν η εφαρμογή του οδηγεί στις χειρότερες συνέπειες. Για παράδειγμα, αν υιοθετήσουμε τον κανόνα πως, κάθε φορά που το επιθυμούμε και μπορούμε να μείνουμε ατιμώρητοι, επιτρέπεται να κλέβουμε κάποια χρήματα, είναι πολύ αμφίβολο εάν τα μακροπρόθεσμα αποτελέσματα της πράξης μας θα είναι θετικά για το κοινωνικό σύνολο.

Οι φιλόσοφοι που μας καλούν να προσέξουμε τις συνέπειες των πράξεών μας -και επομένως και των κανόνων που τις διέπουν- μιλούν συχνά για το ποσό της ωφέλειας που προκύπτει από τη συμπεριφορά μας. Η θεωρία αυτών των φιλοσόφων έχει αποκληθεί *ωφελιμισμός*. Σύμφωνα με τον ωφελιμισμό, ιδρυτές του οποίου θεωρούνται ο Τζέρεμυ Μπένθαμ και ο Τζον Στιούαρτ Μιλ (19ος αιώνας), σκοπός των πράξεών μας πρέπει να είναι η *μεγαλύτερη κατά το δυνατόν ωφέλεια για τον μεγαλύτερο κατά το δυνατόν αριθμό ατόμων*. Και λέγοντας “ωφέλεια” οι περισσότεροι από αυτούς τους φιλοσόφους έχουν στο μυαλό τους την *ευτυχία* ή έστω την *ικανοποίηση* αυτών που θα καρπωθούν τα αποτελέσματα των πράξεών μας. Εδώ πρέπει να προσέξουμε ότι η σημασία της λέξης “ωφελιμισμός” είναι αρκετά διαφορετική από εκείνη που έχει αποκτήσει η λέξη στην καθημερινή μας ζωή, όπου η σημασία της φαίνεται να περιορίζεται στην εγωιστική επιδίωξη του προσωπικού συμφέροντος

του καθενός και όχι της ωφέλειας του μεγαλύτερου κατά το δυνατόν αριθμού ανθρώπων.

Δυστυχώς όμως, όταν δίνουμε έμφαση στις συνέπειες ή στα αποτελέσματα των πράξεών μας, γρήγορα διαπιστώνουμε ότι αυτή η τακτική μας όχι μόνο δεν αρκεί, αλλά ίσως στηρίζει και μια προβληματική αντίληψη περί ηθικής ορθότητας. Πρώτα απ’ όλα δεν είναι διόλου βέβαιο ότι μπορούμε πάντα να προβλέψουμε με ασφάλεια τα αποτελέσματα των πράξεών μας, ώστε να αναζητήσουμε σ’ αυτά το κριτήριο του ηθικά σωστού. Έπειτα δεν είναι σαφές το πώς θα “μετρήσουμε” την παραγόμενη ωφέλεια για όλους τους ανθρώπους. Δε συμφωνούν όλοι για το καλό και την ευτυχία που θέλουμε να πετύχουμε, ακόμα κι αν αυτό το οποίο επιδιώκουμε είναι η ευχαρίστηση κι εκείνο το οποίο θέλουμε να αποτρέψουμε είναι ο πόνος και η δυστυχία. Το θέμα βέβαια δεν είναι μόνο ποσοτικό, είναι και ποιοτικό, αφού υπάρχουν πολλών ειδών ηδονές και λύπες, για την αξία των οποίων οι γνώμες διαφέρουν. Τέλος, ακόμα κι αν καταφέρουμε να συγκλίνουν οι απόψεις όλων για τον επιδιωκόμενο στόχο της συνολικής ωφέλειας, μπορεί -στην προσπάθειά μας να τη μεγιστοποιήσουμε- να μη δώσουμε αρκετή βαρύτητα

στα μέσα που θα χρησιμοποιήσουμε ή να μη νοιαστούμε, όπως θα ‘πρεπε, για τη δίκαιη κατανομή της. Κάποιοι ωφελιμιστές τονίζουν ότι σκεφτόμαστε δίκαια, αν υπολογίζουμε εξίσου το μερίδιο κάθε ατόμου στην ευτυχία, αλλά συχνά ξεχνούν ότι μεγαλύτερη σημασία δεν έχει η ικανοποίηση της πλειονότητας, αλλά ο απόλυτος σεβασμός των δικαιωμάτων και των πιο ασθενών μειονοτήτων. Παρ’ όλη την προσπά-

Ο Τζον Στιούαρτ Μιλ συνδύαζε εμπειρισμό στην γνωσιολογία και έναν μετριοπαθή ωφελιμισμό στην ηθική φιλοσοφία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

θεια του ωφελιμισμού να δείξει πως η δικαιοσύνη και τα δικαιώματα των ατόμων διασφαλίζονται, αν σταθμίσουμε προσεκτικά τα αποτελέσματα από την εφαρμογή ορισμένων κανόνων, εντούτοις δίνεται η εντύπωση πως η αποτίμηση των πράξεων με βάση τις συνέπειές τους μπορεί σε τελευταία ανάλυση να καταλήξει στην αποδοχή της επικίνδυνης αρχής “ο σκοπός αγιάζει τα μέσα”.

2. Υπάρχουν κάποιες θεμελιώδεις αρχές που μας επιτρέπουν να στηρίζουμε απόλυτους κανόνες των πράξεών μας, ανεξάρτητα από συγκεκριμένους στόχους και συνέπειες;

Αν θέλουμε πραγματικά να αποσυνδέσουμε την ηθική ορθότητα από τα αποτελέσματα των πράξεών μας, τότε ίσως πρέπει να αναζητήσουμε τα κριτήρια για την αξιολόγησή τους όχι στο αποτέλεσμα ή τις συνέπειές τους, αλλά στα χαρακτηριστικά του τρόπου με τον οποίο σκεφτόμαστε, όταν αποφασίζουμε πώς πρέπει να πράξουμε. Ο μεγάλος Γερμανός φιλόσοφος Ιμάνουελ Καντ, του οποίου τις βασικές απόψεις για τη γνώση έχουμε ήδη περιγράψει σε προηγούμενο κεφάλαιο, προσπάθησε να συνοψίσει αυτά τα χαρακτηριστικά αναλύοντας την ίδια την έννοια της ηθικής σκέψης. Εκείνο που πρέπει βασικά να μας ενδιαφέρει είναι να έχουν οι ηθικές κρίσεις μας καθολικό χαρακτήρα, να ισχύουν δηλαδή όχι μόνο για μία συγκεκριμένη περίπτωση, αλλά και για κάθε παρόμοια περίπτωση κατά την οποία ενεργεί ένα παρόμοιο υποκείμενο. Δεν μπορώ, για παράδειγμα, να λέω ότι η πράξη του συναδέλφου μου που έχει καταχραστεί ένα μεγάλο ποσό χρημάτων είναι ηθικά επιλήψιμη, ενώ η δική μου παρόμοια πράξη σε παρόμοιες περιστάσεις είναι δικαιολογημένη.

Από αυτή την καθολικότητα των ηθικών μας κρίσεων ο Καντ συνάγει την κεντρική αρχή του ηθικού νόμου, την οποία αποκαλεί *κατηγορική προσταγή*, επειδή έχει *κατηγορικό -δηλαδή απόλυτο και όχι υποθετικό- χαρακτήρα*. Ο ηθικός νόμος πρέπει να μπορεί να ισχύει σε κάθε περίπτωση και να μη συνδέεται με συγκεκριμένους στόχους του ενός ή του άλλου υποκειμένου. *Σύμφωνα με την κατηγορική προσταγή, πρέπει το υποκείμενο της πράξης να θέλει ο γνώμονας (κανόνας) της πράξης του να ισχύει ως καθολικός νόμος*. Όσον αφορά το παράδειγμα που αναφέραμε στην αρχή της συζήτησής μας, αν σκεφτόμαστε ορθολογικά, δε θα θέλαμε να ισχύει ως καθολικός νόμος το να αποφασίζουν οι διευθυντές των επιχειρήσεων, όποτε το επιθυμούν και όποτε βρεθούν σε οικονομική ανάγκη, να αφαιρούν χρήματα από το ταμείο της επιχείρησης. Εάν συνέβαινε κάτι τέτοιο, σίγουρα οι επιχειρήσεις δε θα μπορούσαν να λειτουργήσουν.

Εκ πρώτης όψεως φαίνεται να μας *απα-*

Πικάσο, *Η σούπα*, 1903, Ιδιωτική Συλλογή, Τορόντο. Ο πίνακας εγκωμιάζει τα χαρίσματα της ευπλαχνίας και της προσφοράς

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

σχολούν κι εδώ τα αποτελέσματα της καθολικής συμμόρφωσης σε κάποιον κανόνα. Ο Καντ όμως θα τόνιζε ότι εκείνο που έχει σημασία δεν είναι τόσο το ποια θα ήταν πράγματι η συνέπεια μιας ηθικά μη ορθής πράξης (κατάχρησης χρημάτων) του διευθυντή της επιχείρησης -το ότι δηλαδή θα προέκυπτε μεγαλύτερη κοινωνική βλάβη παρά ωφέλεια- αλλά μάλλον το ότι ένας ορθολογικός άνθρωπος *δε θα μπορούσε να θελήσει κάτι τέτοιο* - να ζει δηλαδή σε μια τέτοια κατάσταση κατάργησης ενός σημαντικού κοινωνικού και οικονομικού θεσμού. Σύμφωνα με αυτή την ανάλυση, εκείνο που κάνει την πράξη του διευθυντή επιχείρησης ηθικά εσφαλμένη είναι ότι η πράξη αυτή (κατάχρηση χρημάτων) δεν μπορεί να θεωρηθεί ορθολογική: δεν μπορεί δηλαδή κάποιος με ορθολογική κρίση να ισχυριστεί ότι θέλει να έχει τη δυνατότητα να δουλεύει σε μια επιχείρηση και να πράττει με τρόπο που υπονομεύει την ίδια της τη λειτουργία της επιχείρησης.

Για τον Καντ ο ηθικός νόμος εξασφαλίζει όχι μόνο την ικανότητά μας να συμβιώνουμε αρμονικά ως λογικά όντα, αλλά και την ελευθερία μας. Και η ελευθερία δε συνεπάγεται την αναρχία ή την ασυδοσία στις επιλογές μας, αλλά την αυτοδέσμευση που επιβάλλει η ορθολογική και αυτόνομη βούλησή μας και η οποία αναγνωρίζει σε όλα τα δρώντα πρόσωπα τα ίδια δικαιώματα μ' εμάς. Σε μια δεύτερη μάλιστα διατύπωση της κατηγορικής προσταγής ο Καντ προσδιορίζει καλύτερα το αίτημα του ισότιμου σεβασμού όλων των ανθρώπων. **Σύμφωνα με αυτή τη δεύτερη διατύπωση, πρέπει κάθε υποκείμενο να πράττει έτσι, ώστε να μεταχειρίζεται πάντοτε όλους τους άλλους ανθρώπους -όπως και τον εαυτό του- ως σκοπούς και όχι μόνο ως μέσα των πράξεών του.** Αυτό σημαίνει ότι, ανεξάρτητα από τους οποιονδήποτε επιμέρους στόχους μας, για την επίτευξη των οποίων μας είναι χρήσιμοι οι συνάνθρωποί μας, πρέ-

πει πάντοτε να σεβόμαστε απόλυτα την ελευθερία και την αξιοπρέπειά τους και να αντιμετωπίζουμε τα δικαιώματά τους ως ισότιμα με τα δικά μας. Αντίθετα, μεταχειριζόμαστε τους άλλους ως “μέσα” μόνο και όχι ως “σκοπούς” των πράξεών μας (ή “αυτοσκοπούς”), όταν, για παράδειγμα, τους εκμεταλλευόμαστε ή τους εξαπατούμε, δηλαδή τους συμπεριφερόμαστε σαν κατώτερους από μας. Ο Καντ μάλιστα πιστεύει ότι μπορεί να χρησιμοποιούμε και τον ίδιο τον εαυτό μας ως “μέσο” και όχι ως “σκοπό”, όταν δεν αναγνωρίζουμε την αξία του και σε δύσκολες περιστάσεις της ζωής μας καταφεύγουμε στην αυτοκτονία.

Αυτή η αντίληψη του ηθικού νόμου, με τον οποίο η συμμόρφωση είναι αναγκαία για να πράττουμε σωστά, είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και μας επιτρέπει να αποφύγουμε τα προβλήματα του ωφελιμισμού. Ωστόσο, η κατηγορική προσταγή δεν είναι και αυτή απαλλαγμένη από δυσκολίες, τόσο στη σύλληψή της όσο και στην εφαρμογή της. Οι δυσκολίες που ανακύπτουν δεν αφορούν τόσο τα *αρνητικά* μας καθήκοντα -δηλαδή το τι δεν πρέπει να πράττουμε- όσο τις *θετικές* μας υποχρεώσεις απέναντι στους άλλους. Για παράδειγμα, δεν είναι διόλου βέβαιο ότι κάποιος θα συμφωνούσε οπωσδήποτε πως είναι ηθικά επιβεβλημένο να βοηθάει τους συνανθρώπους του, επειδή δεν είναι ορθολογικό να θέλει να ζει σε μια κοινωνία όπου δεν ισχύει ο κανόνας της αλληλοβοήθειας. Ο άνθρωπος αυτός θα μπορούσε με λογική συνέπεια να υποστηρίξει ότι δεν τον νοιάζει κάτι τέτοιο, όσο δυσάρεστο και να φαίνεται.

Γενικότερα, η κατηγορική προσταγή φαίνεται υπερβολικά αυστηρή, άκαμπτη και απόλυτη, ιδιαίτερα στην πρώτη της διατύπωση. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Καντ σπεύδει να καταδικάσει την ψευδολογία σε κάθε περίπτωση, ακόμη κι αν χρειάζεται να πούμε κάποιο ψέμα για να σώσουμε έναν

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

αθώο, και δεν εμπιστεύεται ακόμη και τα θετικά ανθρώπινα συναισθήματα (όπως η αγάπη) ως ηθικά κίνητρα, εφόσον πιστεύει ότι μόνο ο ορθός λόγος παρέχει το κριτήριο της ηθικής ορθότητας. Η αγάπη, σύμφωνα με τον Καντ, όταν δεν ελέγχεται από τον ηθικό νόμο, μπορεί να μας οδηγήσει σε μεροληπτική στάση απέναντι σε κάποια άτομα και σε αδικία απέναντι σε άλλα.

3. Ποια μπορεί να είναι η σημασία του χαρακτήρα για την επίτευξη της ορθότητας της πράξης; Ποιος ο ρόλος των ηθικών αρετών;

Όταν θεωρούμε ότι το κριτήριο των ηθικά σωστών πράξεων και κανόνων είναι το ποσό της παραγόμενης ευτυχίας ή η συμμόρφωση με τον ηθικό νόμο -ο οποίος υποτίθεται πως στηρίζεται στην καθαρή λογική μας- παρουσιάζονται δυσκολίες που έκαναν πολλούς φιλοσόφους να προτείνουν μια άλλη, ευρύτερη θεώρηση. Σύμφωνα με αυτή, θα έπρεπε να πάψουμε να προσπαθούμε να συλλάβουμε κάποια αφηρημένη αρχή η οποία θα μας υπαγορεύει πώς οφείλουμε να ενεργούμε σε κάθε περίπτωση, αλλά μάλλον θα έπρεπε να εξετάσουμε τι είδους *χαρακτήρα* χρειάζεται να έχουμε, για να πράττουμε ορθά. Επομένως, για να καταλάβουμε πότε συμπεριφερόμαστε ηθικά, οφείλουμε να απαντήσουμε σε γενικότερα ερωτήματα όπως: “πώς θα έπρεπε να ζω;” ή “τι άνθρωπος θα έπρεπε να είμαι;” - και όχι: “ποιες είναι οι εντολές του ηθικού νόμου;” ή “ποια βασική αρχή θα με βοηθήσει να επιλέξω συγκεκριμένους κανόνες συμπεριφοράς;”.

Αν επικεντρώσουμε την προσοχή μας σε αυτά τα γενικότερα ερωτήματα, θα διαπιστώσουμε ότι είναι ανάγκη να διαμορφώσουμε τον χαρακτήρα μας έτσι, ώστε να

αποκτήσουμε την ικανότητα να ανταποκρινόμαστε σε ηθικά δύσκολες περιστάσεις με τον σωστό τρόπο. Πράγματι, ο χαρακτήρας του ανθρώπου με μια τέτοια ικανότητα διαθέτει κάποιες συγκεκριμένες, σταθερές ιδιότητες, που τον βοηθούν όχι μόνο να αποφασίζει, αλλά και να πράττει όπως πρέπει, όταν χρειάζεται. Έτσι, ηθικός είναι εκείνος που μπορεί κάθε φορά να κρίνει τι του επιτάσσει η έννοια του δικαίου, της εντιμότητας ή της γενναιοδωρίας, και να αντιμετωπίζει με ορθό τρόπο διλήμματα στα οποία συγκρούονται εκ πρώτης όψεως ισοδύναμες αξίες. Οι εξαιρετικές ιδιότητες του χαρακτήρα του είναι αυτό που αποκαλούμε *ηθικές αρετές*.

Η έννοια της αρετής κατέχει κεντρική θέση σε μια μακρά φιλοσοφική παράδοση που ανάγεται στην αρχαιοελληνική σκέψη. Κατά τον Αριστοτέλη, η ηθική αρετή, η οποία αξιοποιεί φυσικές μας προδιαθέσεις και καλλιεργείται με την κατάλληλη εκπαίδευση, μας επιτρέπει σε κάθε περίπτωση να πετύχουμε τη σωστή *μεσότητα*, τον μέσο όρο ανάμεσα σε υπερβολές και ελλείψεις. Την ενσαρκώνει εκείνος που έχει αναπτύξει επιπλέον την *απαραίτητη διανοητική αρετή της φρόνησης*, την ικανότητα να αναγνωρίζει το καλό για τον ίδιο

Ρέμπραντ, Ο Αριστοτέλης “συνομιλεί” με τον Όμηρο, 1653, Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

και τους συνανθρώπους του και να σταθμίσει το πώς θα πράξει ελέγχοντας τα συναισθήματά του. Για παράδειγμα, όταν κάποιος διαθέτει θάρρος, αποφεύγει και τη δειλία -την υστέρηση απέναντι σ' αυτό που απαιτείται- αλλά και τη ριψοκινδύνευση, δηλαδή την υπερβολή της παράτολμης στάσης απέναντι στον κίνδυνο· όταν κάποιος είναι γενναιόδωρος, δεν είναι ούτε τσιγκούνης ούτε σπάταλος· εφόσον διακρίνεται από σωφροσύνη στις απολαύσεις, δεν είναι ούτε αναίσθητος, όσον αφορά την επιδίωξη των ηδονών, αλλά ούτε και ακόλαστος·

- εάν χαρακτηρίζεται από επαρκή αυτοεκτίμηση, δεν αυτοπροβάλλεται, για να ξεχωρίσει από τους άλλους, αλλά και δεν υποτιμά τον εαυτό του κ.ο.κ.

Η έμφαση στον χαρακτήρα του δρώντος προσώπου και η προτεραιότητα που αποδίδεται σε συγκεκριμένες αρετές -σε αντίθεση με την επιδίωξη της μεγιστοποίησης της ωφέλειας του συνόλου ή με την υποταγή στις εντολές του αφηρημένου ηθικού νόμου- υποδεικνύουν ίσως ένα λειτουργικότερο κριτήριο ηθικής ορθότητας. Θα λέγαμε μάλιστα ότι αυτό το κριτήριο είναι περισσότερο απτό και προφανές στον βαθμό που ενσαρκώνεται από το παράδειγμα του ίδιου του ενάρετου ανθρώπου, όπως αυτός περιγράφεται από τους φιλοσόφους που τονίζουν τη σημασία των αρετών. Το πρόβλημα είναι ότι στις μέρες μας είναι δύσκολο να κατανοήσουμε το ιδεώδες των αρχαιοελληνικών αρετών, που συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με το πρότυπο του “καλού καγαθού” πολίτη της αρχαιοελληνικής κοινωνίας, ιδιαίτερα της Αθήνας της κλασικής εποχής. Έτσι, δεν είναι διόλου βέβαιο ότι οι αρετές για τις οποίες μιλούν ο Σωκράτης, ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης μπορούν να καλλιεργηθούν στις σύγχρονες πολιτείες, στις οποίες είναι τε-

λείως διαφορετικές οι συνθήκες ζωής και φαίνεται να έχει χαθεί σε μεγάλο βαθμό το συλλογικό, κοινωνικό ήθος που ενέπνεε τους αρχαίους προγόνους μας.

Για τον Αριστοτέλη οι αρετές αποτελούν συστατικά ενός βίου που επιτυγχάνει την ευδαιμονία. Και λέγοντας “ευδαιμονία” ο συγγραφέας των *Ηθικών Νικομαχείων* εννοούσε την πλήρη άνθηση της ανθρώπινης προσωπικότητας, την ολόπλευρη ενεργοποίηση των κυριότερων ανθρώπινων δυνατοτήτων - όχι απλώς αυτό που σήμερα αποκαλούμε ευτυχία, δηλαδή κάποια, λιγότερο ή περισσότερο, παροδική και υποκειμενική ψυχική κατάσταση ευφορίας. Είναι όμως αμφίβολο αν μια τέτοια πλούσια και ισχυρή αντίληψη του αρχαιοελληνικού αγαθού βίου είναι συμβατή με τον τρόπο ζωής του ανθρώπου του 21ου αιώνα - αν βέβαια είναι επαρκώς κατανοητή από αυτόν. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι το ηθικό μοντέλο του συνετού και ενάρετου ανθρώπου μπορεί να μας φαίνεται κάπως αριστοκρατικό και περιοριστικό, αφού δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί από μεγάλο αριθμό ανθρώπων. Μπορούμε μάλιστα να παρατηρήσουμε ότι, σύμφωνα πάντα με την αρχική αριστοτελική θεώρηση, το μοντέλο αυτό δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί απόλυτα από τις γυναίκες και από εκείνους που από τη φύση τους ήταν προορισμένοι για δούλοι.

Το συμπέρασμα στο οποίο είναι εύλογο να καταλήξουμε στο σημείο αυτό είναι πως οι αρετές από μόνες τους ίσως δεν επαρκούν για την πλήρη διασάφηση της έννοιας της ηθικότητας - πρέπει όμως να θεωρηθούν συμπληρωματικές προς τις γενικές ηθικές αρχές. Θα μπορούσε μάλιστα να υποστηριχθεί πως οι αρετές χωρίς αρχές είναι τυφλές, ενώ οι αρχές χωρίς αρετές είναι αδρανείς.

ΚΕΙΜΕΝΑ

“Η διδασκαλία που αποδέχεται ως θεμέλιο της ηθικής την ωφέλεια ή την αρχή της μέγιστης ευτυχίας πρεσβεύει ότι οι πράξεις είναι ορθές στον βαθμό που μεγιστοποιούν την ευτυχία [για τον μεγαλύτερο κατά το δυνατόν αριθμό ανθρώπων] και εσφαλμένες στον βαθμό που τείνουν να προκαλούν ό,τι αντίκειται σε αυτήν. Ως ευτυχία εννοούνται η ηδονή και η απουσία του πόνου· ως δυστυχία, ο πόνος και η στέρηση της ηδονής. [...] Η παραδοχή του γεγονότος ότι κάποια είδη ηδονής είναι περισσότερο επιθυμητά και αξιόλογα από άλλα είναι απόλυτα σύμφωνη με την αρχή της ωφέλειας. [...] Εάν μου τεθεί το ερώτημα τι εννοώ με τις ποιοτικές διαφορές των ηδονών ή τι καθιστά μια ηδονή πιο αξιόλογη από μια άλλη, εκτός από το μεγαλύτερο μέγεθός της, μία μόνο απάντηση μπορώ να δώσω. Εάν μεταξύ δύο ηδονών υπάρχει μία την οποία σταθερά προτιμούν όλοι ή σχεδόν όλοι όσοι είχαν εμπειρία και των δύο, ανεξάρτητα από οποιοδήποτε αίσθημα υποχρέωσης προτίμησής της, αυτή είναι η πλέον επιθυμητή ηδονή. [...] Είναι προτιμότερο να είναι κανείς ένας ανικανοποίητος άνθρωπος παρά ένα ικανοποιημένο γουρούνι· ένας ικανοποιημένος Σωκράτης παρά ένας ικανοποιημένος ηλίθιος. Και εάν ένας ηλίθιος ή το γουρούνι έχουν διαφορετική γνώμη, είναι επειδή βλέπουν μόνο τη μία όψη του ζητήματος, τη δική τους. Η άλλη, όμως, πλευρά σε αυτή τη σύγκριση αντιλαμβάνεται και τις δύο όψεις του”.

(John Stuart Mill, *Ωφελιμισμός*, μτφρ. Φ. Παιονίδης, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2002, σ. 80-85)

2. “Επειδή η ηδονή είναι το πρωταρχικό και έμφυτο αγαθό, δεν προτιμούμε οποιαδήποτε ηδονή: ορισμένες φορές αντιπαρερχόμαστε πολλές ηδονές, όταν μας προξενούν μεγαλύτερες δυσκολίες. Ανάλογα, θεωρούμε πολλούς πόνους προτιμότερους από μερικές ηδονές, όταν μακροχρόνια βάσανα τα ακολουθεί εντονότερη ηδονή. [...] Όταν λέμε ότι η ηδονή είναι ο σκοπός της ζωής, δεν εννοούμε τις ηδονές των ασώτων και τις αισθησιακές ηδονές, όπως νομίζουν κάποιοι που αγνοούν, διαφωνούν ή παρερμηνεύουν τις απόψεις μας· εννοούμε την απουσία σωματικού πόνου και ψυχικής ταραχής. Γιατί την ευχάριστη ζωή δεν την κάνουν ούτε οι συνεχείς οίνοποσιες και οι διασκεδάσεις, ούτε η απόλαυση αγοριών και γυναικών ή ψαριών και όσων άλλων προσφέρει ένα πολυτελές τραπέζι, αλλά ο νηφάλιος στοχασμός, ο οποίος αναζητά τις αιτίες κάθε προτίμησης και κάθε αποστροφής και απομακρύνει τις δοξασίες που προκαλούν μεγάλη σύγχυση στην ψυχή”.

(Επίκουρος, *Επιστολή προς Μενοικέα*, μτφρ. Γ. Ζωγραφίδη)

3. “Από όλα όσα μπορούν να νοηθούν μέσα στον κόσμο ή και έξω απ’ αυτόν δεν υπάρχει τίποτε άλλο που να μπορεί να θεωρηθεί ως καλό χωρίς περιορισμό εκτός από μια καλή θέληση. Ο νους, η οξυδέρκεια, η κριτική ικανότητα, και όπως αλλιώς λέγονται τα ταλέντα του πνεύματος, ή το θάρρος, η αποφασιστικότητα, η επιμονή στην απόφαση, ως ιδιότητες της ιδιοσυγκρασίας, είναι αναμφίβολα από πολλές απόψεις καλές και επιθυμητές· μπορούν όμως να γίνουν κι

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

εξαιρετικά κακές και βλαβερές, εάν δεν είναι καλή η θέληση που πρόκειται να τις χρησιμοποιήσει. [...] Θα εξεταστεί η έννοια του καθήκοντος που εμπεριέχει την έννοια της καλής θέλησης. [...] Η ηθική αξία μιας πράξης που γίνεται από καθήκον δεν έγκειται στον σκοπό ο οποίος επιδιώκεται με αυτή την πράξη, αλλά στον γνώμονα σύμφωνα με τον οποίο αυτή η πράξη αποφασίζεται. Η ηθική αξία δεν μπορεί να υπάρχει αλλού παρά μόνο στο αξίωμα που καθορίζει τη θέληση, άσχετα από τους σκοπούς, οι οποίοι μπορεί να πραγματοποιηθούν με μια τέτοια πράξη. [...] Το καθήκον είναι η αναγκαιότητα μιας πράξης που προκύπτει από σεβασμό για τον ηθικό νόμο. [...] Αυτονομία της θέλησης είναι η ιδιότητα της θέλησης να είναι η ίδια νόμος για τον εαυτό της. [...] Η πρόταση “η θέληση είναι σε όλες τις πράξεις νόμος στον εαυτό της” αναδιατυπώνει απλώς το αξίωμα: δεν πρέπει να πράττουμε σύμφωνα με κανέναν άλλο γνώμονα από εκείνον που μπορεί να εκληφθεί ως καθολικός νόμος. Αλλά αυτή ακριβώς είναι η διατύπωση της καθολικής προστακτικής και το αξίωμα της ηθικότητας·- άρα μια ελεύθερη θέληση και μια θέληση κάτω από ηθικούς νόμους είναι ένα και το αυτό...”

(Ι. Καντ, Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών, μτφρ. Γ. Τζαβάρας, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1984, σ. 33, 42-43, 97, 106-107)

4. “Η [ηθική] αρετή λοιπόν είναι μια έξη που: α) αφορά τη λήψη των αποφάσεών μας, β) βρίσκεται στο μέσον, στο μέσον όμως “σε σχέση προς εμάς”· το μέσον αυτό καθορίζεται από τη λογική - πιο

συγκεκριμένα, από τη λογική, πιστεύω, που καθορίζει ο φρόνιμος άνθρωπος·- είναι μεσότητα μεταξύ δύο κακιών, που η μία βρίσκεται από την πλευρά της υπερβολής και η άλλη από την πλευρά της έλλειψης·- και ακόμη με το νόημα ότι ορισμένες κακίες αποτελούν έλλειψη και άλλες πάλι υπερβολή σε σχέση με αυτό που πρέπει, είτε στα πάθη είτε στις πράξεις, ενώ η αρετή και βρίσκει και επιλέγει το μέσον. Από την άποψη λοιπόν της ουσίας της, και όσο μας ενδιαφέρει ο ορισμός της φύσης της, η αρετή είναι μεσότητα, από την άποψη όμως του σωστού και του άριστου είναι ασφαλώς κάτι που βρίσκεται στο ψηλότερο σκαλί”.

(Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, 1106b36-1107a8, μτφρ. Δ. Λυπουρλής [με τροποποιήσεις])

5. “Η ευδαιμονία είναι ενέργεια της ψυχής κατά τον κανόνα της τέλει αρετής. Αν είναι έτσι, τότε η προσοχή μας θα πρέπει από δω και πέρα να επικεντρωθεί στην αρετή. Μόνο, πράγματι, με την κατανόηση της φύσης της αρετής υπάρχει ελπίδα να διακρίνουμε καλύτερα και την ουσία της ευδαιμονίας. Και ο πολιτικός, άλλωστε, θεωρείται σωστός, μόνο αν αφιερώνει στην αρετή το μεγαλύτερο μέρος των προσπαθειών του. Αυτό, πράγματι, που επιθυμεί ο σωστός πολιτικός είναι να κάνει τους συμπολίτες του καλούς και υπάκουους στους νόμους. Παράδειγμα αυτού που λέμε είναι οι νομοθέτες της Κρήτης και της Σπάρτης - φυσικά, και όσοι άλλοι ήταν σαν κι αυτούς”.

(Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, 1102a4-12, μτφρ. Δ. Λυπουρλής)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Αν κρίνουμε τις πράξεις από τις συνέπειές τους και αν δεχόμαστε πως ορισμένες πράξεις -αν όχι όλες- έχουν “ανοιχτά” αποτελέσματα στο μέλλον, τότε από ποια χρονική στιγμή και μετά θα είμαστε σε θέση να αξιολογήσουμε το αν ήταν καλά ή κακά τα αποτελέσματα των κρινόμενων πράξεων; Για παράδειγμα, αν προσαθήσουμε να κρίνουμε ηθικά τις επανειλημμένες στρατιωτικές επεμβάσεις στο Ιράκ το 1991 και το 2004, πόσα χρόνια θα ‘πρεπε να περιμένουμε, για να σταθμίσουμε τα καλές ή τα κακές συνέπειες αυτών των επεμβάσεων; Αναπτύξτε τον προβληματισμό σας δείχνοντας τη δυσκολία τέτοιου είδους υπολογισμών στον χώρο της ηθικής.

2. Κάποιος άνθρωπος σπεύδει να βοηθήσει έναν φίλο του ο οποίος έχει παρανομήσει, ώστε να αποφύγει τη δίκαιη τιμωρία του, γιατί τον αγαπά και πιστεύει πως έχει το ηθικό καθήκον να του συμπαρασταθεί με αυτό τον τρόπο. Πώς θα έκρινε ο Καντ την ηθική αυτής της έμπρακτης εκδήλωσης αγάπης; Εσείς τι θα κάνατε, αν βρισκόσασταν ποτέ σε παρόμοια θέση;

3. Ένας πατέρας λέει στο παιδί του: “Δεν πρέπει να λες ψέματα”. Με την ηθική αυτή πρόταση τι από τα παρακάτω μπορεί να θέλει να επιτύχει;

α. Να πείσει το παιδί του ότι το ψέμα είναι μια εσφαλμένη πράξη.

β. Να του δώσει να καταλάβει ότι οι άλλοι άνθρωποι αποδοκιμάζουν το ψέμα.

γ. Να το αναγκάσει να αποδοκιμάσει τα ψέματα που είπε.

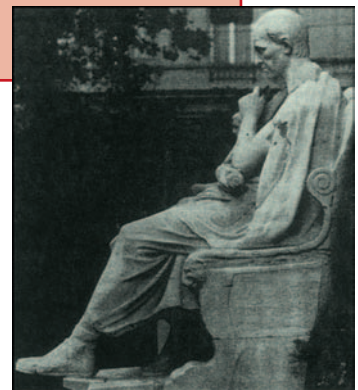
δ. Να το επηρεάσει, ώστε το παιδί να αλλάξει στάση απέναντι στους άλλους ανθρώπους.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Στα κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας που έχετε διδαχτεί (π.χ. του Ηρόδοτου, του Ξενοφώντα, του Θουκυδίδη, των τραγικών) έχετε συναντήσει συμπεριφορές, στάσεις, έργα στα οποία μπορούν να αποδοθούν οι έννοιες μεσότητα, υπερβολή, έλλειψη; Αναφερθείτε σ’ αυτά αποδίδοντάς τους ηθικό “πρόσημο”. (Να επικεντρώσετε την προσοχή σας σε συγκεκριμένα πρόσωπα ή γεγονότα, π.χ. στον Περικλή, στον Αλκιβιάδη, στην Αντιγόνη, στον Σόλωνα, στη στάση των Αθηναίων απέναντι στους Μηλίους κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο κτλ.)

2. Ως προς τι νομίζετε ότι διαφέρει η αριστοτελική αντίληψη της ευδαιμονίας (πλήρης ανάπτυξη των ικανοτήτων, εξαιρετική κατάσταση των ψυχικών δυνάμεων) από την εναλλακτική σύγχρονη θεώρηση της ευτυχίας ως υποκειμενικής, έντονης αίσθησης ευφορίας;

3. Αν εφαρμόσουμε την αριστοτελική αρχή της μεσότητας, ανάμεσα σε ποια άκρα κυμαίνονται οι αρετές: α. της αυτοπεποίθησης, β. του θάρρους, γ. της γενναιοδωρίας και δ. της φιλικότητας ;

Επίκουρος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ: ΑΠΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΕΝΣΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΗΘΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗΣ

Οι δυσκολίες που αντιμετωπίσαμε έως τώρα στην απόπειρά μας να ανιχνεύσουμε ένα πειστικό και λειτουργικό κριτήριο ηθικότητας θα μπορούσαν να κάνουν πολλούς να αναρωτηθούν **μήπως τελικά οι προ-σπάθειες των στοχαστών και των φιλοσόφων σ' αυτόν τον τομέα είναι μάταιες. Κάποιοι θα σπεύσουν να πουν ότι η ηθική είναι ζήτημα καθαρά υποκειμενικών, συναισθηματικών αντιδράσεων.** Άλλοι πάλι θα επιμείνουν πως, ακόμη κι αν έχουμε να κάνουμε με την απλή έκφραση συναισθημάτων προσωπικής επιδοκιμασίας ή αποδοκιμασίας, **δεν μπορούμε να βρούμε το κοινό, οικουμενικό και υπερχρονικό κριτήριο που ψάχνουμε, διότι απλούστατα δεν υπάρχει τέτοιο κριτήριο:** οι ηθικές κρίσεις έχουν σχετική εγκυρότητα, δηλαδή ποικίλλουν ριζικά ανάλογα με την εποχή, τον πολιτισμό ή την κοινωνία στην οποία εντάσσεται κανείς. **Ορισμένοι θα υποστηρίξουν ότι οι άνθρωποι είναι από τη φύση τους τελείως εγωιστικά όντα και γι' αυτό δεν μπορούν να συμπεριφερθούν ηθικά σωστά,** αφού η ηθικότητα προϋποθέτει, αν όχι διάθεση αυτοθυσίας και απόλυτα αλτρουιστικά συναισθήματα, τουλάχιστον την έμπρακτη αναγνώριση των δικαιωμάτων των συνανθρώπων του δρώντος υποκειμένου. **Κάποιοι θα ισχυριστούν ότι δεν είμαστε πραγματικά ελεύθεροι και κατά συνέπεια**

Φιλοσοφία, ψηφιδωτό

ηθικά υπεύθυνοι για τις αποφάσεις και τις πράξεις μας, οι οποίες καθορίζονται από βαθύτερα αίτια που δεν μπορούμε να ελέγξουμε. Τέλος, ως συνέχεια των παραπάνω ενστάσεων και σε συνδυασμό με αυτές, θα μπορούσε κανείς να θέσει το έσχατο και ίσως καταλυτικό για τα γενικότερα συμπεράσματά μας ερώτημα: **γιατί, σε τελευταία ανάλυση, να είναι κανείς ηθικός;** Πιο συγκεκριμένα, γιατί κανείς να συμπεριφέρεται ηθικά -ακόμη κι αν αναγνωρίζει κάποιο κοινά αποδεκτό κριτήριο ηθικής ορθότητας- εάν πιστεύει ότι μπορεί να αποφύγει τις κυρώσεις κατά τη διάρκεια της ζωής του ή ενδεχομένως και σε κάποια μεταθανάτια ζωή;

Μήπως οι ηθικές κρίσεις δεν είναι τίποτε περισσότερο από απλές εκδηλώσεις υποκειμενικών συναισθημάτων επιδοκιμασίας ή αποδοκιμασίας και προτροπές υιοθέτησης κάποιας συγκεκριμένης μορφής συμπεριφοράς;

Πράγματι, μπορεί να θεωρηθεί ότι κρίσεις με ηθικό περιεχόμενο όπως: “είναι κακό να κλέβεις” ή “η βοήθεια προς τους συνανθρώπους μας που βρίσκονται σε ανάγκη είναι ηθικά επιβεβλημένη” ισοδυναμούν με προτάσεις όπως: “αποδοκιμάζω την κλοπή” ή “επιδοκιμάζω τη βοήθεια προς τους αναξιοπαθούντες συνανθρώ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

πους μας”, οι οποίες τελικά προσπαθούν να μας αποτρέψουν ή αντίθετα να μας προτρέψουν να κάνουμε κάτι. Το πρόβλημα είναι ότι οι κρίσεις αυτές φαίνεται να εκφράζουν προσωπικά συναισθήματα, που δεν μπορούν να ελεγχθούν και να υποστηριχθούν ορθολογικά. Εφόσον μάλιστα οι συναισθηματικές αντιδράσεις των ανθρώπων μπορεί να ποικίλλουν από άτομο σε άτομο, η ηθική καταντά καθαρά υποκειμενική υπόθεση.

Όσοι απορρίπτουν αυτή την περιοριστι-

κή ανάλυση του νοήματος των ηθικών κρίσεων επισημαίνουν το γεγονός ότι στην καθημερινή μας ζωή υπερασπιζόμαστε τις ηθικές μας πεποιθήσεις με περίπλοκα και συχνά πειστικά επιχειρήματα. Είναι προφανές ότι οι άνθρωποι δε διστάζουν να αναπτύξουν λόγους γιατί πρέπει ή δεν πρέπει να ενεργούμε κατά τον έναν ή τον άλλον τρόπο, συζητούν, διαφωνούν, αλλά και συμφωνούν πολλές φορές, αφού ακούσουν τις αντίθετες απόψεις.

Βέβαια υπάρχουν φιλόσοφοι που επιμέ-

Μανέ, Η εκτέλεση του Αυτοκράτορα, 1867, Μανχάιμ, Κούνστσάλε. Ο πίνακας είναι εμπνευσμένος από ένα σοβαρότατο γεγονός της εποχής: τον τουφεκισμό του Μαξιμιλιανού της Αυστρίας από τους εξεγερμένους Μεξικανούς. Οι στρατιώτες που δεν θυμίζουν Μεξικανούς φορούν στολή παρόμοια με τη γαλλική: ένας υπαινιγμός για την ευθύνη του Ναπολέοντα Γ' για το γεγονός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

νουν στην κεντρική ιδέα της συγκεκριμένης προσέγγισης, επισημαίνοντας όμως ότι η συναισθηματική βάση της ηθικής σκέψης και πράξης μας δεν είναι τελικά τόσο υποκειμενική όσο φαίνεται. Οι περισσότεροι άνθρωποι μπορεί να συμφωνούν, για παράδειγμα, ότι τα βασανιστήρια είναι ηθικά απαράδεκτα, **όχι επειδή πείθονται από ορθολογικά επιχειρήματα, αλλά ίσως γιατί είναι προικισμένοι από μια στοιχειώδη ευαισθησία και -όπως πίστευε ο Χιουμ- διαπνέονται από ένα συναίσθημα συμπάθειας για τους συνανθρώπους τους, που εκδηλώνεται πάντως όταν βρίσκονται σε φυσιολογική ψυχική κατάσταση.**

2. Υπάρχουν άραγε κοινά ηθικά κριτήρια για όλους τους ανθρώπους και σε όλες τις εποχές;

Είναι φανερό ότι πολλές από τις βασικές ηθικές πεποιθήσεις διαφέρουν ανά τους αιώνες, όπως διαφέρουν και ανάλογα με την κοινωνία ή την πολιτισμική και θρησκευτική κοινότητα στην οποία ανήκει κανείς. Αναφέρουμε μερικά μόνο παραδείγ-

Πάμπλο Πικάσο, Σφαγή στην Κορέα, 1951, Παρίσι, Μουσείο Πικάσο. Η ανάμνηση του Μανέ και του Γκόγια είναι ακόμη ζωντανή όταν ο Πικάσο, πολλά χρόνια αργότερα αποφασίζει να απεικονίσει την αιματηρή σύγκρουση της δεκαετίας του 50, ανάμεσα στη Βόρεια και στη Νότια Κορέα. Η βιαιότητα της στιγμής γίνεται μεγαλύτερη με την τοποθέτηση γυναικόπαιδων στη θέση των θυμάτων και με τη μεταμόρφωση των εκτελεστών σε τρομακτικά μηχανικά τέρατα.

ματα, όπως ότι σε κάποιους λαούς ήταν παλαιότερα αποδεκτές οι ανθρωποθυσίες, ο κώδικας συμπεριφοράς των Γιαπωνέζων σαμουράι έδινε έμφαση σε αξίες που δεν αναγνωρίζονταν ως σημαντικές στην Ευρώπη, ενώ ακόμη και στις μέρες μας οι αντιλήψεις για τα ατομικά ανθρώπινα δικαιώματα, οι οποίες θεωρούνται θεμελιώδεις στο δυτικό κόσμο, φαίνεται πως δεν ισχύουν για άλλες κοινωνίες και πολιτισμούς. Παρατηρώντας λοιπόν αυτή τη μεγάλη ποικιλία ηθικών θεωρήσεων, θα μπορούσαμε ίσως να συμπεράνουμε ότι **πρέπει να δεχτούμε την αλήθεια του ηθικού σχετικισμού, της θέσης δηλαδή ότι δεν μπορούν να υπάρξουν αξίες και αρχές που να ισχύουν καθολικά, ανεξάρτητα από την εποχή και τον τόπο εφαρμογής τους.**

Σ' αυτή την τοποθέτηση θα μπορούσε να αντιτάξει κανείς την παρατήρηση ότι, σε τελευταία ανάλυση και σε βαθύτερο επίπεδο, οι ηθικές αντιλήψεις δεν αποκλίνουν τόσο ριζικά όσο φαίνεται εκ πρώτης όψεως. Έτσι, ακόμη και σε περιπτώσεις που νομίζουμε ότι δεν μπορούμε να ανιχνεύσουμε καμιά κοινή σύλληψη του αγαθού και του ηθικά ορθού, όπως αυτές που μόλις αναφέραμε, **θα έπρεπε να αναγνωρίσουμε ότι και οι αντιτιθέμενες πεποιθήσεις υπόκεινται σε ανάλογες αρχές που αποσκοπούν στην ωφέλεια του συνόλου, ενώ παντού γίνονται σεβαστά ορισμένα αιτήματα εντιμότητας ή δίκαιης οργάνωσης της κοινωνίας - παρά τις επιμέρους διαφορές.**

Ωστόσο, ακόμη κι αν η ανάλυση αυτή είναι λανθασμένη και επομένως **αποτελεί ψευδαίσθηση η εντύπωση ότι υπάρχει ένα βαθύτερο, κοινό αξιακό υπόβαθρο,** είναι θεμιτό να υποστηρίξουμε πως, πέρα από την περιγραφική προσέγγιση του τι συμβαίνει έως τώρα, **η ηθική ενδιαφέρεται κυ-**

ρίως για το τι θα έπρεπε -και τι θα μπορούσε- να συμβεί μακροπρόθεσμα. Έτσι, είναι ίσως εύλογο να ισχυριστούμε ότι τα κριτήρια ηθικής ορθότητας, για τα οποία μιλήσαμε παραπάνω, είναι δυνατόν να γίνουν δεκτά από επαρκώς πληροφορημένα ορθολογικά άτομα που θα συνειδητοποιήσουν τη σημασία της υιοθέτησης μιας ηθικής στάσης ζωής. Η σύγκλιση των βασικών ηθικών πεποιθήσεων των επαρκώς πληροφορημένων και συνειδητοποιημένων ατόμων αποτελεί για τις ανθρώπινες κοινωνίες ρυθμιστικό ιδεώδες, το οποίο έχει αρχίσει να πραγματώνεται στον αιώνα της παγκοσμιοποίησης - παρά τις οποιεσδήποτε σοβαρές αντιπαραθέσεις και συγκρούσεις.

Σε κάθε περίπτωση, ο ηθικός σχετικισμός, αν θέλει να είναι συνεπής, δεν μπορεί να οδηγεί στη διατύπωση μιας οποιασδήποτε δεοντολογικής αρχής με αξιώσεις καθολικής ισχύος, διότι έτσι αυτοαναιρείται. Ως εκ τούτου δεν μπορεί να υποστηριχθεί, για παράδειγμα, ότι “επειδή οι ηθικές αντιλήψεις διαφέρουν από κοινωνία σε κοινωνία, δεν πρέπει οι κοινωνίες να παρεμβαίνουν η μία στην άλλη προσπαθώντας να επιβάλουν τις αρχές και τις αξίες τους”. Αν η άποψη αυτή έχει σχετικό κύρος, δεν είναι όλοι οι άνθρωποι υποχρεωμένοι να την υιοθετήσουν· αν, αντίθετα, διεκδικεί απόλυτο κύρος, αντιβαίνει προς την ίδια την υπόθεση της αναπόφευκτης σχετικότητας.

3. Είναι τελικά τα κίνητρα της ανθρώπινης συμπεριφοράς καθαρά εγωιστικά

Τι συμβαίνει όμως στην περίπτωση που οι αρχές και οι αξίες προς τις οποίες έχουμε αρχίσει να συγκλίνουμε είναι καταδικασμένες να μείνουν ανεφάρμοστες, διότι

είμαστε από τη φύση μας εγωιστικά όντα; Το βαθύτερο κίνητρο κάθε πράξης μας είναι, σε τελευταία ανάλυση, η προσωπική μας ικανοποίηση. Για παράδειγμα, ακόμη κι όταν δείχνουμε πρόθυμοι να βοηθήσουμε έναν συνάνθρωπό μας που αντιμετωπίζει κάποιο σοβαρό οικονομικό ή άλλο πρόβλημα, δεν το κάνουμε επειδή θέλουμε πραγματικά το δικό του καλό, αλλά επειδή θα ευχαριστηθούμε και θα νιώσουμε καλά εμείς, αν τον δούμε ανακουφισμένο που ξεπέρασε τη δυσκολία.

Ορισμένοι φιλόσοφοι επιμένουν πως αυτή η ανάλυση των κινήτρων μας είναι λανθασμένη. Υποστηρίζουν πως αυτό που μας ωθεί σε μια αλτρουιστική πράξη μπορεί να είναι όντως η επίτευξη μιας κατάστασης που ωφελεί τους άλλους και όχι η ικανοποίηση την οποία συμβαίνει να προκαλεί σ’ εμάς. Γι’ αυτόν τον λόγο, υποστηρίζουν οι φιλόσοφοι αυτοί, είναι δυνατόν να θυσιάσει κανείς τα συμφέροντά του, την καριέρα του και κάποτε ακόμη και την ίδια τη ζωή του για το καλό των άλλων. Εκείνο που ενδιαφέρει στο παράδειγμά μας είναι ο στόχος της πράξης μας, δηλαδή η αντιμετώπιση του προβλήματος του συνανθρώπου μας, ανεξάρτητα από το αν νιώσουμε κι εμείς ευχαρίστηση από αυτό το γεγονός. Επομένως το κίνητρό μας δεν μπορεί να είναι απλώς η επιδίωξη αυτής της ευχαρίστησης.

Όπως και να ‘ναι όμως, ακόμη κι αν δεν μπορεί να αποκλειστεί ο ρόλος του εγωιστικού στοιχείου στον καθορισμό της συμπεριφοράς μας, το εγωιστικό στοιχείο δεν είναι ίσως το κυρίαρχο και οπωσδήποτε δεν αποκλείει τη δυνατότητα ηθικής πράξης. Σημασία έχει τελικά η ίδια η δυνατότητα αλτρουιστικής συμπεριφοράς, που μας κάνει να εγκαταλείψουμε το στενά εννοούμενο συμφέρον μας και μάλιστα να

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

διακινδυνεύουμε τη ζωή μας, αν χρειαστεί, για το καλό των άλλων. Δεν πρέπει επομένως να μας απασχολεί ένα ενδεχόμενο βαρύτερο εγωιστικό κίνητρο, γιατί στην κοινωνική συμβίωση μετρούν οι φανερές πράξεις και οι προθέσεις μας, που εκδηλώνονται μέσα από τις επιλογές μας. Και δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η ηθική δεν απαιτεί κατ' αρχήν εξαιρετικές πράξεις αυτοθυσίας, αλλά σεβασμό στα βασικά δικαιώματα των άλλων και ακριβοδίκαιη, ισότιμη μεταχείριση. Ακόμη και το Ευαγγέλιο, με τη γνωστή προτροπή “αγάπα τον πλησίον σου ως σεαυτόν”, μας καλεί να

μην παραιτηθούμε από την αγάπη προς τον εαυτό μας, η οποία ίσως φαίνεται αναγκαία και για την αγάπη του πλησίον.

4. Είμαστε πραγματικά ελεύθεροι και ηθικά υπεύθυνοι για τις πράξεις μας;

Από τα όσα είπαμε παραπάνω γίνεται φανερό πως η ελευθερία, η δυνατότητα να πράττουμε σύμφωνα με τη βούλησή μας και να αντιστεκόμαστε σε φυσικές και άλλες δυνάμεις που μας περιορίζουν, έχει ιδιαίτερη σημασία για τους ηθικούς φιλοσόφους. Για τον Καντ οι ηθικές αρχές μας πηγάζουν αποκλειστικά από την αυτόνομη λειτουργία του ορθού λόγου και μας επιτρέπουν να ελέγχουμε τις τυφλές εσωτερικές παρορμήσεις μας. Δε χρειάζεται βέβαια να προχωρήσουμε σε βαθυστόχαστες αναλύσεις προκειμένου να συνειδητοποιήσουμε ότι προϋπόθεση για να αναλάβουμε την ευθύνη των πράξεών μας είναι το να ενεργούμε ελεύθερα. Και όσον αφορά την καθημερινή πρακτική, η άσκηση της ελευθερίας μας απαιτεί τη γνώση των περιστάσεων και των παραγόντων που θα καθορίσουν τις αποφάσεις μας, καθώς και την απουσία εξωτερικών εμποδίων και καταναγκασμών.

Μπορεί βέβαια να υποστηριχθεί ότι δεν είμαστε ποτέ αληθινά ελεύθεροι (άρα και υπεύθυνοι), διότι σε βαθύτερο επίπεδο οι ενέργειές μας καθορίζονται από δυνάμεις που δεν μπορούμε να ελέγξουμε. Όσοι πιστεύουν κάτι τέτοιο θεωρούν ότι όλα τα συμβάντα στον κόσμο μας καθορίζονται αυστηρά από προηγούμενα συμβάντα, σύμφωνα με κάποιους (φυσικούς, βιολογικούς, ψυχολογικούς, κοινωνικούς, ιστορικούς ή άλλους) αιτιακούς νόμους, και ότι οι πράξεις μας δεν αποτελούν εξαίρεση. Συχνά νομίζουμε ότι εξαρτάται από εμάς να αποφασίσουμε αν θα πράξουμε κατά τον έναν ή τον άλλον τρόπο και δεν κατα-

Γελοιογραφία Αρκά, Χαμηλές πτήσεις, Μπαμπά, πετάω, εκδ. γράμματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

νοούμε ότι και οι αποφάσεις μας οι ίδιες εξαρτώνται από παράγοντες που είναι δύσκολο να γνωρίζουμε και πολύ περισσότερο να αλλάξουμε. Τα άτομα που απαρτίζουν τα κύτταρά μας, οι νευρώνες, τα γονίδια, τα ένστικτα και το υποσυνείδητό μας, η κοινωνική μας θέση και η ιδεολογία μας είναι μερικοί από αυτούς τους παράγοντες που επικαλούνται οι οπαδοί της θέσης του αναπόδραστου καθορισμού όλων των συμβάντων της ζωής μας. Τη θέση αυτή αποκαλούμε **ντετερμινισμό** (φυσικό, βιολογικό, ψυχολογικό, κοινωνικό, ιστορικό) ή, αλλιώς, **αιτιοκρατία**.

Εδώ θα μπορούσε κανείς να αντιτάξει το ότι η θέση του ντετερμινισμού όχι μόνο δεν μπορεί να αποδειχτεί, αλλά φαίνεται και να κλονίζεται από κάποιες σύγχρονες επιστημονικές τοποθετήσεις κυρίως από τον χώρο της φυσικής (αρχή της απροσδιορι-

στίας). Σε τελική ανάλυση όμως, ακόμα κι αν δεχτούμε ότι ισχύει ο ντετερμινισμός σε κάποιες ηπιότερες μορφές του -και όντως η πραγματικότητα διέπεται σε σημαντικό βαθμό από αυστηρούς αιτιακούς **νόμους- δεν αναιρείται η δυνατότητα που έχουμε να κρίνουμε την ηθική ποιότητα των αποφάσεων και των πράξεών μας. Άλλωστε, η αντίθετη θέση, ο ντετερμινισμός, η πλήρης δηλαδή απουσία αιτιακού καθορισμού της βούλησης, δε θα μας επέτρεπε να θεωρήσουμε υπεύθυνο κάποιο άτομο, το οποίο έτσι θα αποδεικνυόταν έρμαιο τυχαίων συμβάντων. Το μόνο ίσως που έχει σημασία για τον καταλογισμό ευθύνης σε κάποιο άτομο είναι αν υπάρχουν ή όχι εξωτερικά εμπόδια ή άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν σαφώς τη γνώση και τη βούλησή του και που είναι φανερό ότι δεν μπορεί να ελέγξει (βία, εξαπάτηση, πλύση εγκεφάλου κτλ.).**

Σωτήρης Σόρογκας, *Αλογο*, Τρίπτυχο, Μέρος, Α, 1974.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. “Οι ηθικές έννοιες είναι μη αναλύσιμες, επειδή απλώς είναι ψευδοέννοιες. Η παρουσία ενός ηθικού συμβόλου σε μια πρόταση δεν προσθέτει τίποτα στο εμπειρικό της περιεχόμενο. Αν πω επομένως σε κάποιον “διέπραξες κακό που έκλεψες αυτά τα χρήματα”, δε δηλώνω τίποτα παραπάνω από το “έκλεψες αυτά τα χρήματα”. Συμπληρώνοντας ότι η εν λόγω πράξη είναι κακή, δεν παρέχω καμιά περαιτέρω δήλωση για την ίδια την πράξη, αλλά εκδηλώνω απλώς την ηθική μου αποδοκιμασία. Είναι ακριβώς σαν να είχα πει “έκλεψες αυτά τα χρήματα” με έναν τόνο απέχθειας στη φωνή μου ή σαν να το είχα γράψει με μερικά θαυμαστικά. Ο τόνος της φωνής ή τα θαυμαστικά δεν προσθέτουν τίποτα στο κυριολεκτικό νόημα της φράσης· χρησιμεύουν μόνο για να δείξουν ότι η έκφρασή της συνοδεύεται από ορισμένα συναισθήματα του ομιλητή [...] εκφράζω απλώς ορισμένα ηθικά συναισθήματα και το ίδιο κάνει αυτός που φαινομενικά με αντικρούει. Προφανώς, δεν έχει νόημα να ρωτάμε ποιος έχει δίκιο, επειδή κανένας μας δε διατυπώνει μια γνήσια πρόταση”. (A. Ayer, Γλώσσα, αλήθεια και λογική, μτφρ. Α. Τάταρη-Ντουριέ, εκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1994, σ. 116-117)

2. “Ο νους όλων των ανθρώπων μοιάζει σε σχέση με τα συναισθήματα και τις λειτουργίες του. Δεν είναι δυνατόν να κινητοποιηθούν από κάποιο αίσθημα (affection) που δε θα αγγίζει τους υπολοίπους. Όπως στα ελατήρια που έχουν κουρδιστεί με τον ίδιο τρόπο η κίνηση του ενός μεταδίδεται στα άλλα, έτσι και τα αισθή-

ματα αμέσως περνούν από το ένα πρόσωπο στο άλλο και προκαλούν σε κάθε ανθρώπινο πλάσμα τις αντίστοιχες κινήσεις. Όταν παρατηρώ τα αποτελέσματα ενός πάθους στη φωνή και στις χειρονομίες κάποιου, ο νους μου περνάει αμέσως από τα αποτελέσματα αυτά στις αιτίες τους και σχηματίζει μια τόσο έντονη εικόνα του πάθους, που αμέσως μετατρέπεται σε πάθος αυτό καθεαυτό. Παρόμοια, όταν παρατηρώ τις αιτίες ενός συναισθήματος, ο νους μου μεταφέρεται στα αποτελέσματά του και κινητοποιείται από ένα παρόμοιο συναίσθημα. [...] [Η συμπάθεια] είναι εκείνη η αρχή που μας βγάζει τόσο πολύ από τον εαυτό μας, ώστε να μας δημιουργήσει την ίδια ευχαρίστηση ή την ίδια ανησυχία που υπάρχει σε κάποιον άλλο χαρακτήρα, σαν αυτές να είχαν την τάση να μας ωφελούν ή να μας ζημιώνουν”.

(Ντέιβιντ Χιουμ, Πραγματεία για την ανθρώπινη φύση, βιβλίο III, μέρος III, κεφ. I, μτφρ. Φ. Παιονίδης)

3. “Η βαθύτερη σχετικότητα στην οποία πιστεύουν μερικοί άνθρωποι σημαίνει ότι τα βασικότερα κριτήρια του σωστού και του σφάλματος -όπως αν είναι ή δεν είναι σωστό να σκοτώσεις ή ποιες θυσίες απαιτείται να κάνεις για τους άλλους- εξαρτώνται απόλυτα από τα κριτήρια που γίνονται αποδεκτά στην κοινωνία που ζούμε. [...] Μου είναι δύσκολο να το πιστέψω αυτό, κυρίως επειδή είναι πάντοτε δυνατό να ασκούμε κριτική στις αποδεκτές αρχές της κοινωνίας μας και να τις θεωρούμε ηθικά λανθασμένες. Αν το κάνουμε όμως αυτό, πρέπει να απευθυνόμαστε σε μια πιο αντικειμενική αρχή, στην ιδέα του πραγματικά ορθού ή

σφάλματος, που ίσως αντιτίθεται σ' αυτό που πιστεύουν οι πιο πολλοί. Είναι δύσκολο να πούμε ποια είναι αυτή, αλλά είναι μια ιδέα που την καταλαβαίνουν οι περισσότεροι, εκτός και αν είμαστε δουλικοί οπαδοί αυτών που λέει η κοινότητα”.

(Thomas Nagel, *Θεμελιώδη φιλοσοφικά προβλήματα*, μτφρ. Χ. Μιχαλοπούλου-Βείκου, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1989, σ. 82)

4. “Πράττε έτσι, ώστε να χρησιμοποιείς την ανθρωπότητα, τόσο στο πρόσωπό σου όσο και στο πρόσωπο του άλλου ανθρώπου, πάντα ταυτόχρονα ως σκοπό και ποτέ μόνο ως μέσο”.

(Ι. Καντ, *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, μτφρ. Γ. Τζαβάρα, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1984, σ. 81)

5. “Η βάση της ηθικής είναι η πίστη ότι το καλό και το κακό σε συγκεκριμένους ανθρώπους (ή ζώα) είναι καλό ή κακό όχι μόνο από τη δική τους σκοπιά, αλλά από μια γενικότερη σκοπιά την οποία μπορεί να καταλάβει κάθε σκεπτόμενο άτομο. Αυτό σημαίνει ότι ο καθένας έχει λόγους να εξετάζει όχι μόνο τα δικά του συμφέροντα, αλλά και τα συμφέροντα των άλλων προκειμένου να αποφασίσει τι θα κάνει”.

(Thomas Nagel, *Θεμελιώδη φιλοσοφικά προβλήματα*, μτφρ. Χ. Μιχαλοπούλου-Βείκου, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1989, σ. 76)

6. “Μέσα μας υπάρχει κάτι από το περιστέρι, καθώς και στοιχεία από τον λύκο και το ερπετό”.

(Ντέιβιντ Χιουμ, *Έρευνα για τις αρχές της Ηθικής*, 9.1, μτφρ. Φ. Παιονίδης)

7. “Λέγοντας ελευθερία λοιπόν μπορεί μόνο να εννοούμε τη δύναμη να πράττουμε ή να μην πράττουμε σύμφωνα με τους καθορισμούς της βούλησης. [...] Λίγοι κάνουν διάκριση ανάμεσα στην ελευθερία της αυτενέργειας και την ελευθερία της αδιαφορίας· ανάμεσα σε αυτήν που αντιτίθεται στη βία [τον καταναγκασμό] και σε εκείνη που συνεπάγεται άρνηση της αναγκαιότητας και των αιτιών. Η πρώτη είναι η πιο κοινή σημασία της λέξης και, καθώς είναι μόνο αυτό το είδος ελευθερίας που ενδιαφερόμαστε να διατηρήσουμε, οι σκέψεις μας στρέφονται κυρίως προς αυτήν και σχεδόν πάντα τη συγχέουμε με την άλλη”.

(Ντέιβιντ Χιουμ, *Πραγματεία για την ανθρώπινη φύση*, βιβλίο II, μέρος III, κεφ. II, μτφρ. Σ. Βιρβιδάκης)

8. “Το να ζει κανείς ενάρετα σημαίνει ν' ακολουθεί την πορεία της φύσης [...], γιατί η ατομική μας ύπαρξη είναι τμήμα ολόκληρου του σύμπαντος. Γι' αυτό μπορεί να ορισθεί ως σκοπός της ζωής του ανθρώπου το να ζει σύμφωνα με τη φύση ή, με άλλα λόγια, σύμφωνα με τη δική του ανθρώπινη φύση, καθώς επίσης το να ζει σε συμφωνία με τη βαθύτερη φύση του σύμπαντος, το να ζει μια τέτοια ζωή, ώστε να μην κάνει οτιδήποτε που απαγορεύεται από τον κοινό νόμο, δηλαδή από τον ορθό λόγο, ο οποίος διαπερνά όλα τα όντα. [...] Και είναι αυτό το οποίο συνθέτει την αρετή του ευτυχισμένου ανθρώπου και κάνει τη ζωή του να κυλάει όμορφα, το να ενεργεί κατά τρόπο που συμβάλλει στην εναρμόνιση του πνεύματός του με τη βούληση εκείνου που κυβερνά το σύμπαν. [...] Και αρετή είναι η αρμονική προδιάθεση, την οποία

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

μπορεί κανείς να επιλέξει να ακολουθήσει, επειδή έχει αξία από μόνη της, όχι επειδή ελπίζει σε κάτι ή επειδή φοβάται ή επειδή έχει κάποιο άλλο εξωτερικό κίνητρο. Επιπλέον, η ευτυχία βρίσκεται στην αρετή, γιατί η αρετή είναι η νοητική κατάσταση η οποία τείνει να κάνει όλη τη ζωή αρμονική”.

(Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι Φιλοσόφων*, VII, 87-89)

Διογένης, ο κυνικός φιλοσώφης από τη Σινώπη.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Με ποια έννοια και σε ποιον βαθμό πιστεύετε πως θα μπορούσε να θεωρηθεί ελεύθερος ο ενάρετος άνθρωπος ο οποίος, κατά τους στωικούς, ζει τελικά σύμφωνα με τη φύση;

2. Η συμπάθεια που μπορεί να νιώθουμε για κάποιον άνθρωπο μπορεί να μας κάνει να παραβλέψουμε το αν είναι ηθικά εσφαλμένες και καταδικαστέες οι πράξεις του;

3. Υπάρχει απόλυτη ελευθερία; Επιλέγουμε αυτό που είναι σύμφωνο με τη φύση και την επιθυμία μας ή εκείνο που υπαγορεύει το καθήκον μας; Είναι όλες οι πράξεις μας ελεύθερες και δικές μας επιλογές; Σε ποιον βαθμό θα μπορούσαμε να συμφωνήσουμε με τον Καντ ο οποίος πιστεύει ότι η υποταγή στον ηθικό νόμο μάς απελευθερώνει από τις ανορθόλογες επιθυμίες μας;

Απαντήστε στα παραπάνω ερωτήματα κατά την κρίση σας δίνοντας συγκεκριμένα παραδείγματα από την καθημερινή ζωή που θα στηρίζουν την άποψή σας.

4. Είναι ηθικά σωστό να πράττουμε πάντοτε σαν να δεχόμαστε ότι όλες οι ηθικές αρχές έχουν σχετική ισχύ και ότι όλα επιτρέπονται; Ποιο πρόβλημα θα μπορούσατε να επισημάνετε σε αυτή τη διατύπωση; Ποια μπορεί να είναι τα προβλήματα από την αποδοχή ενός ακραίου ηθικού σχετικισμού;

5. Πώς πιστεύετε ότι μπορεί ο άνθρωπος να ξεπεράσει τις εγωιστικές του τάσεις; Πώς θα μπορούσε να καλλιεργήσει τα κατάλληλα συναισθήματα προς τους συνανθρώπους του, ώστε να συμπεριφέρεται κατά το δυνατόν αλτρουιστικά;

6. Ποια είναι κατά τον Χιουμ (απόσπασμα 7) τα χαρακτηριστικά των δύο τύπων ελευθερίας που περιγράφει; Πώς νομίζετε ότι αντιμετωπίζουμε στην καθημερινή ζωή μια τέτοια διαφοροποίηση μορφών ελευθερίας;

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ:

Η ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΣΤΑΣΗΣ ΖΩΗΣ

1. Γιατί να είναι κανείς ηθικός;

Ακόμη κι αν όλες οι μορφές αμφισβήτησης της ηθικής, τις οποίες εξετάσαμε στην προηγούμενη ενότητα, δεν κατορθώνουν να μας κλονίσουν, πολλοί άνθρωποι επιμένουν πως δεν καταλαβαίνουν γιατί πρέπει να συμπεριφέρονται με ηθικό τρόπο. Αν κάποιος καταφέρει να ωφεληθεί σημαντικά εξαπατώντας, αδικώντας ή βλάπτοντας τους άλλους χωρίς να γίνει αντιληπτός, και επομένως χωρίς να υποστεί οποιαδήποτε συνέπεια, γιατί να μην το κάνει; Μια “παράδοσιακή” απάντηση στο πανάρχαιο αυτό ερώτημα, το οποίο τίθεται και στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα, είναι πως ο άδικος άνθρωπος θα πρέπει να σκέπτεται το σοβαρό ενδεχόμενο της τιμωρίας που τον περιμένει μετά τον θάνατό του. Αν όμως κάποιος δεν πιστεύει στον Θεό και στη μετά θάνατον ζωή, και έτσι είναι πεπεισμένος πως κανείς δεν πρόκειται να ανταμειφθεί ή να τιμωρηθεί για τις ηθικά ορθές ή εσφαλμένες πράξεις του, τότε μπορεί να αδιαφορεί τελείως για οποιαδήποτε ηθική αρχή και να προσπαθεί μονάχα να αποφεύγει τις κυρώσεις της ανθρώπινης δικαιοσύνης και την αποδοκιμασία των συνανθρώπων του. Μπορεί να δέχεται ότι όπως γράφει ο Ντοστογιέφσκι, “αν δεν υπάρχει Θεός, όλα επιτρέπονται”.

Κάποιοι φιλόσοφοι, ακολουθώντας τον Πλάτωνα, υποστηρίζουν ότι η ηθική στάση ζωής εκφράζει την καλύτερη κατά το δυνατόν ψυχική υγεία, μια μορφή αρμονίας που επιτυγχάνεται όταν ακολουθούμε τις εντολές του ορθού λόγου, ελέγχουμε τα πάθη και τις επιθυμίες μας και φροντίζουμε να μην αδικούμε τους άλλους. Ο άδικος

άνθρωπος πάσχει από μια βαθιά ανισοροπία και τελικά είναι δυστυχημένος. Και για τον Αριστοτέλη εξάλλου η καλλιέργεια των αρετών συντελεί στην πραγμάτωση της ευδαιμονίας, στην τέλεια κατάσταση ανάπτυξης των ψυχικών δυνάμεων. Ο Καντ, όπως είδαμε, δίνει έμφαση στην αξία της ορθολογικότητας, συσχετίζοντάς τη με τη δυνατότητα της αυτονομίας, και θεωρεί ανορθόλογη την ηθικά εσφαλμένη συμπεριφορά.

Δυστυχώς όλες αυτές οι αντιλήψεις είναι δύσκολο να πείσουν εκείνον που νιώθει ευτυχής με την επιδίωξη μεγιστοποίησης του στενά εννοούμενου προσωπικού συμφέροντος. Ακόμη και ορισμένοι φιλόσοφοι, όπως ο Νίτσε, υποστηρίζουν ότι η ψυχική υγεία επιτυγχάνεται με την ελεύθερη και απεριόριστη ικανοποίηση της θέλησής μας για δύναμη και με την ανάπτυξη των δημιουργικών μας ικανοτήτων μέσα από την τέχνη. Σύμφωνα με αυτούς, ενώ η ηθική είναι ένας υποκριτικός θεσμός κατασκευασμένος από την πλειονότητα των αδύνατων, φθονερών και συμπλεγματικών ατόμων, που προσπαθούν να εμποδίσουν τη φυσική κυριαρχία των ισχυρών.

Απέναντι στην απόλυτη αυτή θέση, όσοι αναγνωρίζουν το κύρος και τη σημασία των ηθικών αρχών και αξιών δεν μπορούν να κάνουν πολλά για να αποδείξουν την αλήθεια της άποψής τους. Μπορούν ωστόσο να τονίσουν τον ρόλο αυτών των αρχών για τη διατήρηση της συνοχής των ανθρώπινων κοινωνιών. Αλλά και σε ατομικό επίπεδο μπορούν να επικαλεστούν ψυχολογικές έρευνες που αποδεικνύουν ότι, παρά τις συχνά καταστροφικές τάσεις επιβολής πάνω στους άλλους και τη διάθεση εγωιστικής διεκδίκησης των συμφερόντων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

μας, έχουμε έμφυτη την τάση να αναγνωρίζουμε την ανάγκη σεβασμού των συνανθρώπων μας, να ευαισθητοποιούμαστε απέναντι στον πόνο τους και να εκτιμούμε τα πλεονεκτήματα της συνεργασίας μαζί τους. Όπως επισημάναμε παραπάνω, τα εγωιστικά κίνητρα δεν είναι πάντα απολύτως κυρίαρχα. Στα θετικά συναισθήματα συμπόνιας, συμπάθειας και αγάπης προς τους άλλους, που δεν είναι τόσο σπάνια όσο νομίζουμε, ίσως πρέπει να αναζητηθεί η απάντηση στο γενικότερο ερώτημα γιατί να είναι κανείς ηθικός. Το ίδιο το νόημα της ύπαρξής μας μπορεί να κρύβεται στην ψυχική επικοινωνία και την αλληλεγγύη μέσα σε έναν κόσμο όπου αντιμετωπίζουμε ποικίλες οδυνηρές δοκιμασίες, προτού καταλήξουμε στον θάνατο.

2. Τα χαρακτηριστικά της ηθικής στάσης ζωής: Αξίες και αρχές τις οποίες υπαγορεύει η υιοθέτησή της

Είδαμε ότι, για να ενεργεί κανείς ηθικά σωστά, πρέπει να υιοθετήσει μια γενικότερη πρακτική αντίληψη που θα χαρακτηρίζαμε ως ηθική στάση απέναντι στους συνανθρώπους του. Η στάση αυτή συνδυάζει, ως έναν βαθμό, τα κοινά στοιχεία των διαφορετικών προσεγγίσεων που περιγράψαμε στις προηγούμενες ενότητες αυτού του κεφαλαίου, ενώ η υπεράσπισή της στηρίζεται στη δυνατότητα πειστικής αντίκρουσης των ενστάσεων που συζητήσαμε στην προηγούμενη υποενότητα.

Εφόσον είμαστε έτοιμοι να υιοθετήσουμε την ηθική στάση κατά την αντιμετώπιση συγκεκριμένων καταστάσεων, είναι αναγκαίο: α) να αναγνωρίζουμε ότι οι κρίσεις μας σε αυτόν τον τομέα έχουν πρακτικό χαρακτήρα, δηλαδή μας λένε τι πρέπει να κάνουμε ή να μην κάνουμε, και τούτο ση-

μαίνει ότι μπορούν και πρέπει να επηρεάζουν τις αποφάσεις μας για το πώς θα ενεργήσουμε· β) να είμαστε διατεθειμένοι να καθολικεύσουμε τις κρίσεις αυτές, να έχουμε δηλαδή συνείδηση ότι ισχύουν εξίσου σε όλες τις παρόμοιες περιστάσεις και για όλους τους ανθρώπους με παρόμοια χαρακτηριστικά· γ) να παίρνουμε σοβαρά υπόψη μας (ως επακόλουθο της δυνατότητας καθολίκευσης των κρίσεών μας) τα δικαιώματα και τα συμφέροντα των άλλων ανθρώπων -πέρα από τα δικά μας- και να εξετάζουμε τις σοβαρές επιπτώσεις της συμπεριφοράς μας στη ζωή τους.

Η επισήμανση των παραπάνω στοιχείων αποτελεί το πρώτο βήμα για να κατανοήσουμε πως ορισμένες αξίες όπως η κοινή ευημερία ή ωφέλεια του συνόλου, η αμεροληψία και η ισότιμη μεταχείριση, νοούμενες ως βασικά συστατικά της δικαιοσύνης, καθώς και ο σεβασμός στα στοιχειώδη ατομικά δικαιώματα και ελευθερίες δεν μπορούν να απουσιάζουν από καμιά επαρκή αντίληψη της ηθικής συμπεριφοράς. Φυσικά, όπως έδειξε η διερεύνηση που προηγήθηκε, είναι αναγκαία και η καλλιέργεια των αρετών που θα μας επιτρέψει να ενεργούμε όπως πρέπει.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. «Η εξουσία για την οποία μιλώ θα ήταν ακριβώς όμοια με εκείνη που θα είχαν αν τους συνέβαινε να αποκτήσουν δύναμη σαν εκείνη που έλαβε κάποτε ο πρόγονος του Γύγη του Λυδού. [...] Έφτασε κι αυτός φορώντας στο χέρι το δαχτυλίδι. Γύρισε εντελώς τυχαία το δέσιμο του δαχτυλιδιού προς το μέρος του, προς την παλάμη, και μόλις το έκανε αυτό, έγινε ο ίδιος άφαντος για όσους ήταν κα-

θισμένοι εκεί γύρω, έτσι που κι εκείνοι μιλούσαν γι' αυτόν σαν να ήταν φευγάτος [...] και ψηλαφώντας πάλι το δαχτυλίδι γυρίζει το δέσιμο προς τα έξω και με το που το έκανε αυτό, έγινε ορατός. [...] Αν λοιπόν γινόταν να είχαμε δύο τέτοια δαχτυλίδια και το ένα να το φορούσε ο δίκαιος, το άλλο ο άδικος, κανένας τους, καθώς φαίνεται, δε θα αποδεικνυόταν τόσο αδαμάντινος χαρακτήρας, ώστε να μένει αταλάντευτα δίκαιος και να έχει τη λεβεντιά να κρατιέται μακριά από τα ξένα πράγματα και να μην τα αγγίζει, μόλο που θα μπορούσε να πηγαίνει στην αγορά και να παίρνει ό,τι θέλει χωρίς να έχει να φοβηθεί τίποτα, να μπαίνει στα ξένα σπίτια και να σμίγει ερωτικά με όποιον του αρέσει, να σκοτώνει ή να βγάζει από τη φυλακή όποιον κι αν θελήσει και να κάνει κάθε άλλη πράξη όντας ο ίδιος θεός ανάμεσα στους ανθρώπους. [...] **Κι αναμφίβολα θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι αυτό αποτελεί τρανή απόδειξη πως κανένας δεν είναι με τη θέλησή του δίκαιος, αλλά από αναγκασμό, πιστεύοντας ότι προσωπικά γι' αυτόν το δίκαιο δεν αποτελεί κάτι καλό, αφού, όπου καθένας νομίζει ότι έχει τη δύναμη να αδικήσει, θα αδικήσει. Γιατί κάθε άνθρωπος πιστεύει ότι για τον εαυτό του η αδικία είναι πολύ πιο ωφέλιμη από τη δικαιοσύνη, και σωστά το πιστεύει...**"

(Πλάτων, Πολιτεία, 360a2-d1, μτφρ. Ν. Σκουτερόπουλος)

2. "Η έννοια της ηθικής συνεπάγεται κάποιο πανανθρώπινο αίσθημα, το οποίο καθορίζει ότι το ίδιο αντικείμενο θα τυγχάνει γενικής αποδοχής και ότι όλοι ή οι περισσότεροι θα ομοφωνούν ως προς κά-

θε άποψη και απόφαση που σχετίζεται με αυτό. Συνεπάγεται ακόμα κάποιο αίσθημα που είναι τόσο καθολικό και περιεκτικό, ώστε να καλύπτει ολόκληρη την ανθρωπότητα και να καθιστά κάθε μορφή πράξης και διαγωγής, ακόμα κι αν αυτή αφορά τα πιο απομακρυσμένα πρόσωπα, αντικείμενο επικρότησης ή κριτικής, ανάλογα με το αν αυτά συμφωνούν ή διαφωνούν με τον ανάλογο θεσμοθετημένο κανόνα ορθότητας. **Αυτές οι δύο προϋποθέσεις συγκεντρώνονται στο αίσθημα της ανθρωπιάς (humanity), στο οποίο εμμένουμε εδώ [...]** Όταν κάποιος αποκαλεί κάποιον εχθρό του, αντίπαλο, ανταγωνιστή, πολέμιο, θεωρείται ότι ομιλεί τη γλώσσα της φιλαυτίας και εκφράζει προσωπικά συναισθήματα που προκύπτουν από τις ιδιαίτερες περιστάσεις και την κατάσταση που αντιμετωπίζει. Αλλά, όταν του αποδίδει τους χαρακτηρισμούς φαύλος, μισητός ή διεφθαρμένος, ομιλεί μια διαφορετική γλώσσα και εκφράζει συναισθήματα προσδοκώντας τη συμφωνία του ακροατηρίου του. Θα πρέπει επομένως να βγει από την ιδιωτικότητα και την ιδιαιτερότητα της κατάστασής του και να επιλέξει μια κοινή οπτική γωνία. Θα πρέπει να κινητοποιήσει κάποια καθολική αρχή της ανθρώπινης ιδιοσυστασίας, να αγγίξει κάποιο ελατήριο που απολαμβάνει την έγκριση και την αποδοχή ολόκληρης της ανθρωπότητας".

(Ντέιβιντ Χιουμ, Έρευνα για τις αρχές της Ηθικής, 9.1, μτφρ. Φ. Παιονίδης)

3. "Η μόνη συμπεριφορά για την οποία ο άνθρωπος είναι υπόλογος στην κοινωνία είναι αυτή που αφορά τους άλλους. Ενώ ως προς τη συμπεριφορά που αφορά

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

απλώς τον εαυτό του, η ανεξαρτησία του είναι δικαιωματικά απόλυτη. Όσον αφορά τον εαυτό του, το σώμα και τη διάνοιά του, το άτομο είναι κυρίαρχο”.

(John Stuart Mill, *Περί ελευθερίας*, μτφρ. Ν. Μπαλής, Αθήνα 1983, σ. 32)

4. “Η ηθική διέπεται από ορισμένες σταθερές, έχει κάποιον ενιαίο πυρήνα, οριοθετείται από κοινούς άξονες που συνιστούν οικουμενικές ηθικές αρχές παράλληλα με τις κοινωνικές και πολιτισμικές αξίες. Η συνάρτησή της με την ορθολογικότητα, το αίτημα της καθολικότητας και της αμεροληψίας, το ενδιαφέρον για τον άλλον, η προώθηση της κοινωνικής αρμονίας με επιβολή αυτοπεριορισμών και καταδίκη αντικοινωνικών πράξεων και η περιχαράκωση του “ευ ζην”, μιας ζωής που να έχει νόημα, αποτελούν σταθερές της ηθικής πράξης”.

(Μ. Δραγώνα-Μονάχου, *Σύγχρονη ηθική φιλοσοφία*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1994, σ. 51)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Φανταστείτε ότι έχετε στην κατοχή σας το δαχτυλίδι του Γύγη (απόσπασμα 1), που θα σας έκανε *αόρατους κατά βούληση*. Τι θα κάνατε; Τι δε θα κάνατε; Θα συνεχίζατε, για παράδειγμα, να σέβεστε την ιδιοκτησία του άλλου, την ιδιωτική του ζωή κτλ. ή θα βρίσκατε την ευκαιρία να πράξετε με ανεπίτρεπτο ηθικά τρόπο; Γιατί θα επιλέγατε ή δε θα επιλέγατε τον συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς;

2. “Αν δεν υπάρχει Θεός”, λέει ένας ήρωας του Ντοστογιέφσκι στο έργο του *Αδελφοί Καραμαζώφ*, “όλα επιτρέπονται”. Πιστεύετε ότι μόνο ο φόβος της θείκης τιμωρίας μπορεί να αποτρέψει τον άνθρωπο από τη μη ηθική πράξη;

3. Ποιες πιστεύετε ότι είναι οι βασικότερες ηθικές αξίες που είναι απαραίτητες για την αρμονική συμβίωση των μελών μιας ανθρωπίνης κοινωνίας;

4. Αν η άποψη του John Stuart Mill (απόσπασμα 3) είναι έγκυρη, ποια μπορεί να είναι τα όριά της; Μπορεί η άποψη αυτή να ισχύει, λόγου χάριν, για τα παιδιά;

ΘΕΜΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Να εξετάσετε συγκριτικά τις απόψεις του Χιουμ για το “πανανθρώπινο αίσθημα της ανθρωπιάς” (απόσπασμα 2) και εκείνες του Καντ για τον καθολικό χαρακτήρα των ηθικών κρίσεων. Να συζητήσετε τη σημασία των συναισθημάτων και του ορθού λόγου αντίστοιχα και να κρίνετε τι θεωρείτε βασικότερο για την ηθική σκέψη και πράξη. Μήπως, τελικά, πρέπει να συνδυαστούν τα ορθολογικά και τα συναισθηματικά στοιχεία, για να ζει κανείς και να πράττει ηθικά;

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ: **ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΤΟΥ ΗΘΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥ**

Ζαν- Λουί Τεοντόρ Ζερικό, *Η Σχεδιά της Μέδουσας*, 1819, Παρίσι, Λούβρο. Μια ανηλεής καταγγελία της εμπλοκής της γαλλικής κυβέρνησης σε ένα τραγικό γεγονός της εποχής: την εγκατάλειψη στη μέση του ωκεανού μιας ομάδας ναυαγών. Βασισμένος στις αφηγήσεις των επιζώντων, ο πίνακας είναι από τους πιο δυνατούς και δραματικούς του 20ου αιώνα.

Οι ηθικές αξίες και αρχές που εξετάσαμε παραπάνω δεν παραμένουν μόνο στο επίπεδο της αφηρημένης θεωρητικής ανάλυσης. Τα τελευταία χρόνια απασχολούν όλο και περισσότερο και το πεδίο της εφαρμοσμένης ηθικής. Έτσι, δίνεται η δυνατότητα να συζητηθούν και να φωτιστούν, αν όχι και να επιλυθούν, δύσκολα διλήμματα στον χώρο, μεταξύ άλλων, της ηθικής του περιβάλλοντος (βλ. σχετικά και κεφάλαιο 9.IV), της ηθικής των επιχειρήσεων και ιδιαίτερα της ιατρικής ηθικής και της βιοηθικής, όπου η ραγδαία ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας μάς υποχρεώνει να αντιμετωπίσουμε νέες καταστάσεις, στις οποίες φαίνεται να αλληλοσυγκρούονται αξίες όπως η ωφέλεια του συνόλου, η δικαιοσύνη και η αυτονομία. Ως εκ τούτου θα έπρεπε να επιχειρήσουμε να μελετήσουμε συγκεκριμένα προβλήματα και διλήμματα που αφορούν την ευθανασία, τις εκτρώσεις, τη θανατική ποινή ή την κλωνοποίηση. Ωστόσο, η διερεύνησή μας εδώ δεν μπορεί να αγνοήσει τόσο τη σκοπιά της νομικής επιστήμης όσο και τη σκοπιά της πολιτικής, που σχετίζονται

άμεσα ή έμμεσα με την εφαρμογή της ηθικής σκέψης. Θα χρειαστεί λοιπόν στο επόμενο κεφάλαιο να προεκτείνουμε την προβληματική μας για τη ρύθμιση της συμπεριφοράς εξετάζοντας το πλαίσιο της πολιτικής ζωής μέσα στο οποίο εντάσσονται τελικά οι ανθρώπινες σχέσεις. Όπως παρατηρεί και ο Αριστοτέλης, η πολιτική φιλοσοφία διευρύνει και συμπληρώνει την ηθική.

Προς το παρόν, μπορούμε να κλείσουμε την ανάλυσή μας παρουσιάζοντας συνοπτικά ένα χαρακτηριστικό πρόβλημα της εφαρμοσμένης ηθικής, **την ευθανασία, δηλαδή τη θανάτωση ενός βαρέως πάσχοντος για λόγους ευσπλαχνίας.** Αν, για παράδειγμα, κάποιος υποφέρει πολύ λόγω σοβαρής ασθένειας ή ατυχήματος και δεν προβλέπεται να ζήσει μια ανεκτή ζωή, προκύπτει το δίλημμα αν είναι ή δεν είναι ηθικά αποδεκτό να σταματήσουμε το μηχανικό σύστημα που τον διατηρεί στη ζωή ή εάν πρέπει ή δεν πρέπει να του χορηγήσουμε κάποιο θανατηφόρο φάρμακο. **Εδώ είναι απαραίτητο να κάνουμε τη διάκριση μεταξύ εκούσιας και ακούσιας ευθανασίας.** Στην περίπτωση της εκούσιας ευθανα-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

σίας ο ασθενής ζητάει ο ίδιος από τον γιατρό να δώσει τέλος στη ζωή του, για να τον απαλλάξει από τους πόνους, ενώ στην περίπτωση της ακούσιας ή, καλύτερα, μη εκούσιας ευθανασίας ο ασθενής βρίσκεται σε κώμα από το οποίο δεν μπορεί να συνέλθει και επομένως δεν μπορεί να αποφασίσει. **Διαφορετική είναι η διάκριση μεταξύ ενεργητικής ευθανασίας,** κατά την οποία ο γιατρός δίνει στον ασθενή κάποια ουσία που επιφέρει τον θάνατο, και παθητικής ευθανασίας, κατά την οποία ο γιατρός σταματά τη θεραπεία του ασθενούς, τη διατροφή του ή απλώς αποσυνδέει κάποιο μηχάνημα που τον κρατά στη ζωή.

Η ηθική θεωρία που γενικότερα υιοθετεί ένα άτομο είναι προφανές ότι καθορίζει τη στάση του απέναντι σε συγκεκριμένα προβλήματα. Ένας χριστιανός, για παράδειγμα, θα αντιμετώπιζε με σκεπτικισμό την ηθική αιτιολόγηση της εκούσιας ευθανασίας, επειδή αυτή αντιβαίνει στην εντολή **“ου φονεύσεις”**. Το ζήτημα όμως δεν είναι τόσο απλό, αφού φαίνεται να υπάρχει σύγκρουση ανάμεσα σ’ αυτή την εντολή και την εντολή της Καινής Διαθήκης **“αγάπα τον πλησίον σου”**· αν δηλαδή κάποιος υποφέρει από φρικτούς πόνους και θέλει να πεθάνει, **η βοήθεια που θα του προσφέρει κάποιος άλλος, για να θέσει τέρμα στη ζωή του, μπορεί να παρουσιάζεται ως πράξη αγάπης.** Η Εκκλησία βέβαια καταδικάζει την εκούσια όπως και την ακούσια ευθανασία ή την υποβοηθούμενη έξοδο από τη ζωή σε κάθε περίπτωση, το πρόβλημα όμως παραμένει.

Κάποιοι που υιοθετεί την ηθική θεωρία του Καντ μπορεί να νιώθει δεσμευμένος από το καθήκον να μη σκοτώσει ποτέ. Η ευθανασία δείχνει να έρχεται σε αντίθεση με την άποψη του Καντ ότι θα πρέπει

να αντιμετωπίζουμε τους ανθρώπους ως σκοπό (ή “αυτοσκοπό”) και όχι ως μέσο για την επίτευξη ενός σκοπού. Ο ίδιος ο Καντ υποστήριζε ότι η κατηγορική προσταγή δε δικαιολογεί ούτε την αυτοκτονία, διότι αυτός που αυτοκτονεί δεν μπορεί να θέλει η πράξη του να ισχύει ως καθολικός νόμος. Σήμερα όμως ίσως να καταλήγαμε στο συμπέρασμα πως στην περίπτωση της ευθανασίας (και της υποβοηθούμενης αυτοκτονίας) **η καντιανή ηθική μάς παρέχει επαρκή ηθική αιτιολόγηση στο να θέσουμε τέρμα στη ζωή κάποιου, αν το θέλει ο ίδιος και δεν μπορεί να το πραγματοποιήσει χωρίς βοήθεια, αφού κατ’ αυτόν τον τρόπο δείχνουμε να τον σεβόμαστε περισσότερο ως αυτοσκοπό, ως ελεύθερο δηλαδή ον με απόλυτη αξιοπρέπεια.**

Ένας ωφελμιστής, από την άλλη πλευρά, θα υπολόγιζε τις συνέπειες για τον ασθενή. Αν ο ασθενής ζούσε με τρομερούς πόνους και είχε μεγάλες πιθανότητες να πεθάνει έτσι κι αλλιώς πολύ σύντομα, ο ωφελμιστής ίσως να σκεφτόταν την ευθανασία ως την ενδεδειγμένη λύση. Όμως αυτή η συνέπεια δεν είναι η μόνη που θα έπαιρνε υπόψη του. **Ο ωφελμιστής θα υπολόγιζε τη μεγάλη στενοχώρια που θα προκαλούσε ο θάνατος με ευθανασία στους συγγενείς του ασθενούς, αλλά και την ανακούφισή τους, επειδή δε θα τον έβλεπαν πια να υποφέρει.** Βέβαια, στις περισσότερες χώρες η ευθανασία θεωρείται παράνομη και ο άνθρωπος που βοηθά τον ασθενή να πεθάνει διατρέχει τον κίνδυνο να διωχθεί ποινικά. Αυτό γεννά επίσης ερωτήματα σχετικά με το αν και το πότε είναι γενικότερα ηθικά επιτρεπτό να παραβεί κανείς κάποιον νόμο. (Η εκούσια ευθανασία επιτρέπεται από τον νόμο στην Ολλανδία, ασφαλώς υπό ορισμένες

προϋποθέσεις και υπό αυστηρά ελεγχόμενες συνθήκες.)

Όπως φαίνεται καθαρά από αυτή τη σύνοψη εξέταση του πρακτικού ηθικού διλήμματος της ευθανασίας, σπάνια υπάρχουν εύκολες λύσεις για το τι πρέπει να κάνουμε. Είμαστε αναγκασμένοι να αναλαμβάνουμε τη μεγάλη ευθύνη των επιλογών μας και να καταλήγουμε σε ηθικές κρίσεις για την κάθε περίπτωση. Οι τελευταίες εξελίξεις στη γενετική και την ιατρική τεχνολογία προκαλούν συνεχώς διλήμματα όσον αφορά τη ζωή και τον θάνατο. Βέβαια, η διασάφηση των πιθανών προσεγγίσεων μόνο βοήθεια μπορεί να προσφέρει. Το πρόβλημα όμως παραμένει: οι ηθικές αποφάσεις είναι συνήθως οι δυσκολότερες και οι σημαντικότερες αποφάσεις που καλούμαστε να πάρουμε. Η ευθύνη της εκάστοτε επιλογής είναι τελικά προσωπική υπόθεση του καθενός.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Να συζητήσετε το πρόβλημα της θανατικής ποινής από τη σκοπιά: α) του ωφελιμισμού και β) της καντιανής ηθικής θεωρίας. Να διατυπώσετε επιχειρήματα υπέρ και κατά της θανατικής ποινής που να υποστηρίζονται από τις παραπάνω θεωρίες.

Νταβίντ, Ο Σωκράτης στη φυλακή ενώ πίνει το κώνειο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

2. Να συζητήσετε ποια ηθικά προβλήματα προκύπτουν από τη δυνατότητα κλωνοποίησης του ανθρώπου. **Νομίζετε ότι θα ήταν δυνατόν να υποστηριχθεί η κλωνοποίηση για θεραπευτικούς σκοπούς;** Να αναζητήσετε τις σχετικές απόψεις ειδικών (νομικών, κοινωνιολόγων, βιολόγων, θεολόγων κτλ.).

3. Να εξετάσετε παραδείγματα από την επικαιρότητα, αλλά και από τον κινηματογράφο και τη λογοτεχνία (π.χ. την ταινία του Αλεχάντρο Αμενάμπας *Η θάλασσα μέσα μου*) στα οποία τίθενται διλήμματα ευθανασίας.

4. Με τη βοήθεια του καθηγητή σας, να μελετήσετε και άλλα σοβαρά ζητήματα εφαρμοσμένης ηθικής.

Νταβίντ, Ο Σωκράτης στη φυλακή.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

- Η ηθική φιλοσοφία διερευνά βασικές έννοιες, όπως αξίες, κανονιστικές αρχές, δικαιώματα και καθήκοντα, που αφορούν τη ρύθμιση της συμπεριφοράς μας απέναντι στους συνανθρώπους μας.

- Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα οι φιλόσοφοι έχουν επεξεργαστεί διαφορετικά κριτήρια για τον προσδιορισμό του ηθικά ορθού και του ηθικά εσφαλμένου. Τα κυριότερα από αυτά τα κριτήρια συνοψίζονται σε τρεις προσεγγίσεις, που δίνουν έμφαση στα εξής στοιχεία:

α) στα αποτελέσματα των πράξεων και στον υπολογισμό της παραγόμενης ωφέλειας για όσο το δυνατόν μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων (ωφελιμισμός).

β) στα χαρακτηριστικά των κανόνων που διέπουν τις πράξεις μας, έτσι ώστε οι κανόνες αυτοί να μπορούν να ισχύουν ως καθολικοί νόμοι και εμείς να μεταχειριζόμαστε τους συνανθρώπους μας και τον εαυτό μας ως αυτοσκοπούς (καντιανή κατηγορική προσταγή)

γ) στον χαρακτήρα του δράντος υποκειμένου και στις αρετές, στις εξαιρέτες δηλαδή ιδιότητες που πρέπει να διαθέτει για να επιτευχθεί η πλήρης άνθηση της προσωπικότητάς του και η πραγμάτωση των δυνατοτήτων του (αριστοτελική αρετολογική ηθική).

- Πολλοί πιστεύουν πως η ηθική φιλοσοφία είναι μάταιο εγχείρημα, επειδή:

α) οι ηθικές κρίσεις είναι καθαρά υποκειμενικές, συναισθηματικές αντιδράσεις.

β) τα κριτήρια της ηθικής αξίας είναι σχετικά και ποικίλλουν ανάλογα με την εποχή, τον πολιτισμό και την κοινωνία.

γ) τα κίνητρα της ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι τελείως εγωιστικά.

δ) δεν πράττουμε ποτέ πραγματικά ελεύθερα και γι' αυτό δεν είμαστε υπεύθυνοι για τις πράξεις μας.

ε) δεν έχει κανείς λόγο να υιοθετήσει μια ηθική στάση ζωής.

- Στις παραπάνω ενστάσεις θα μπορούσε κανείς να απαντήσει ότι οι ηθικές κρίσεις διαθέτουν επαρκή αντικειμενικότητα και μπορούν να διεκδικήσουν καθολική ισχύ. επίσης, αρκετές φορές οι πράξεις μας δεν προκαλούνται μόνο από εγωιστικά κίνητρα και διαθέτουμε επαρκή ελευθερία, για να θεωρούμαστε ηθικά υπεύθυνα όντα. τέλος, η υιοθέτηση της ηθικής στάσης ζωής ίσως να αποτελεί σημαντικό τρόπο διατήρησης της συνοχής των κοινωνιών μας και νοηματοδότησης της ύπαρξής μας.

- Οι διαφορετικές αναλύσεις των κριτηρίων ηθικής ορθότητας των πράξεών μας συγκλίνουν σε βασικά χαρακτηριστικά της ηθικής στάσης ζωής, όπως στην αναγνώριση του πρακτικού χαρακτήρα και της καθολικευσιμότητας των ηθικών κρίσεων και κατά συνέπεια στον σεβασμό των δικαιωμάτων και των συμφερόντων των δικών μας και των άλλων ανθρώπων, καθώς και σε σημαντικές αξίες στις οποίες παραπέμπουν αυτά τα κριτήρια (κοινή ευημερία, δίκαιη μεταχείριση κτλ.).

- Τα τελευταία χρόνια οι διάφορες ηθικές θεωρίες και αντιλήψεις αξιοποιούνται στον χώρο της εφαρμοσμένης ηθικής για την αντιμετώπιση διλημμάτων που αφορούν, μεταξύ άλλων, την ευθανασία, την κλωνοποίηση, τη θανατική ποινή κτλ.